

1916-1917 İstanbul Telefon Rehberinin Tanıtımı ve Osmanlı İletişim Şebekesi Dahilindeki Önemi

Serhat Aras Tuna

Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0001-5255-9787>

s.bingul@alparslan.edu.tr

Öz

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde telefon rehberlerinin tarihsel gelişimine odaklanarak 1916-1917 İstanbul telefon rehberinin beşinci baskısını incelemektedir. Dünyada ilk telefon rehberi 1878 yılında New Haven'da basılmış ve takip eden yıllarda rehberler içerik ve şekilsel olarak çeşitlenerek iletişim dünyasında yer edinmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu geleneğin 1913 yılına kadar uzandığı görülmektedir. Çalışmada incelenen İstanbul telefon rehberi, dönemin İstanbul'unda telefon kullanımı, telefonla yapılan iletişim kuralları ve abonelik sistemine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Rehberde, telefon kullanma kılavuzu, şirket kuralları, padişah ve hanedan mensuplarından devlet erkanına, nezaretlerden dairelere, esnaftan tüccara ve bankerlere kadar çeşitli abonelerin telefon numaraları yer almaktadır. Ayrıca rehberin sayfalarında o dönemin işyerleri ve markalarına ait reklamlar da bulunmakta, bu da ticaret hayatına dair ipuçları sunmaktadır. Rehberin Osmanlı Türkçesi ve Fransızca olarak iki dilde basılması, dönemin çok dilliliğini ve uluslararası ticaret açısından önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, rehberin detaylı bir tanıtımını yaparak Osmanlı dönemi telefon rehberlerinin iletişim teknolojisine katkılarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada telefon aboneliğiyle ilgili mevzuatlar, telefon kullanım kılavuzu, reklamlar ve ilanlar ile rehberdeki isim düzenleme sistemi üzerinde durulmuştur. Rehberin içeriği, İstanbul'un sosyal ve ticari yapısı, demografik yapısı, cadde ve sokak isimleri gibi konularda yapılacak daha geniş çaplı araştırmalar için değerli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu nedenle rehberin ilgili alanlardaki uzmanların dikkatine sunulması, kent tarihi ve sosyo-ekonomik yapı üzerine yapılacak çalışmalar için önem arz etmektedir. Çalışmada dünyada ve Osmanlı Devleti'nde telefonun kullanımına değinilmiş ve ardından rehberin içerik analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İstanbul, telefon, rehber, iletişim

■ ■ ■ ■ ■

Makale geliş tarihi: 30.6.2024 ■ Makale kabul tarihi: 12.9.2024

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ 11 (2) ■ güz/autumn: 9-51

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1507570

The Introduction of the 1916–1917 Istanbul Telephone Directory and Its Significance Within the Ottoman Communications Network

Serhat Aras Tuna

Muş Alparslan University Faculty of Science and Literature

<https://orcid.org/0000-0001-5255-9787>

s.bingul@alparslan.edu.tr

Abstract

This study focuses on the historical development of telephone directories in the Ottoman Empire by examining the 1916–1917 Istanbul telephone directory, the directory's fifth edition. The first telephone directory in the world was published in New Haven in 1878, and over the following years, directories evolved in both content and form, establishing their place in the world of communication. In the Ottoman Empire, this tradition dates back to 1913. The Istanbul telephone directory examined here provides significant information about telephone usage, communication rules, and the subscription system in Istanbul during the period. The directory includes a telephone usage guide, company rules, and phone numbers of various subscribers ranging from the sultan and the royal family to state officials, ministries, and departments, as well as merchants, traders, and bankers. Additionally, the pages of the directory feature advertisements from contemporary businesses and brands, offering insights into commercial life in the period. The directory's publication in both Ottoman Turkish and French highlights the multilingual nature of the period and Istanbul's significance in international trade. This study aims to provide a detailed introduction to the directory and to highlight the contributions of Ottoman telephone directories to communications technology. The research covers regulations related to telephone subscriptions, telephone usage guides, advertisements and notices, and the system of organizing names in the directory. The content of the directory serves as a valuable resource for broader research on Istanbul's social and commercial structure, demographic layout, and street names. This study's presentation of the directory to experts in related fields promises to contribute to future studies on urban and socio-economic history. The study addresses the use of telephones globally and in the Ottoman Empire, followed by an analysis of the directory's content.

Keywords: Ottoman Empire, Istanbul, telephone, directory, communication

■ ■ ■ ■ ■

Received: 30.6.2024 ■ Accepted: 12.9.2024

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi • 11 (2) ■ güz/autumn: 9-40

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1507570

1916-1917 İstanbul Telefon Rehberi, dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını yansıtan önemli bir belge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bel_Osm_K.5199 numarasıyla İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı koleksiyonunda kayıtlı olan bu rehber, İstanbul'un kent tarihi, iletişim ağları ve toplumsal yapısının incelenmesine ışık tutacak yapıdadır. Bu çalışma, rehberde yer alan bilgileri belirli başlıklar altında tasnif ederek İstanbul'da telefon kullanımı özelinde dönemin teknolojik altyapısı ile toplumun belirli bir kesimi arasındaki ilişkiye dair yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Zira telefon rehberleri, dünya genelinde iletişimin yaygınlaşması ve teknolojik gelişmelerin toplumsal hayata entegrasyonunu anlamada kilit bir rol oynamaktadır. Bu makale, rehberin İstanbul'un kent yaşamındaki yerini ve etkisini ele alarak rehberin sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda dönemin sosyo-ekonomik yapısını yansıtan bir belge olarak taşıdığı önemi ortaya koymayı hedeflemektedir. Rehberin analizine geçmeden önce dünyada telefonun icat süreci ve bu icadın Osmanlı Devleti'ndeki kullanımına dair genel bir çerçeve çizmek yerinde olacaktır. Zira telefon, 19. yüzyılın sonlarında ABD ve Avrupa başta olmak üzere dünya genelinde hızla yayılırken Osmanlı Devleti'nde uzun bir süre yasaklanmıştır. Bu yasak, yalnızca telefonun topluma entegrasyonunu geciktirmekle kalmamış, aynı zamanda teknik altyapıyı ve döneme dair istatistiksel verileri de doğrudan etkilemiştir.

Telefonun kısa bir tarihçesi ve Osmanlı serüveninden bahsedildikten sonra rehberin genel çerçevesi çizilmiş, dönemin telefon aboneliğine dair mevzuatlar, rehberdeki reklam ve ilanların önemi, telefon kullanma kılavuzu ve rehberdeki isim listesi oluşturma sistemine dair ayrıntılı bir inceleme yapılmıştır. Böylece bu çalışma, rehberin tarihsel bağlamda anlaşılmasına yönelik önemli bir referans noktası oluşturacak ve İstanbul Telefon Rehberi'ni ilk kez bu kadar detaylı bir şekilde ele alarak literatüre bir yenilik katacaktır. Çalışmanın esas amaçlarından biriyse çalışma dahilindeki bulguların çeşitli disiplinlerde yapılacak araştırmalara kaynaklık etmesine vesile olmaktadır.

Telefonun icadına yönelik çalışmalar kapsamında 17. yüzyılda İngiliz Robert Hooke, 18. yüzyılda ise Don Geuthey adlı bir papaz tarafından çeşitli tecrübelerde bulunulmuştur. 1837'de Page ve Henry isimli mucitler elektrik vasıtasıyla sesin iletkenliğine dair birtakım emareler elde etmiştir (Önay 1995, 121-122). 1850'lerde İtalyan Antonio Meucci, "teletrofonu" adını verdiği ve sesi elektrik dalgaları aracılığıyla iki oda arasında iletebilen aleti icat etmiştir. 1861'de ise Alman Johann Philipp Reis, sesin iletilebilmesine yarayan teknikler geliştirmiştir (Borth t.y.). Böylece en kullanışlı telefonun icadına zemin hazırlanmıştır. Elisha Grey'in de çeşitli çalışmalar yürüttüğü ve bilim insanlarının bir kısmının bile bu gelişmelere adaptasyonda güçlük çektiği bir dönemde, 1876'da Graham Bell, en elverişli telefonun patentini alarak bunun kullanıma girmesini sağlamıştır (Hounshell 1975, 154-155).

Ulusal ekonominin canlandırılmasının bir aracı olarak görülen telefon, kullanımı itibarıyla ABD ve Avrupalı hükümetler tarafından sürekli teşvik edilmiştir. Zira özellikle Batı Avrupa ve ABD'de telekomünikasyon sistemlerinin geliştiği 19. yüzyıl, ulus-devletlerin yeni bir aşamaya eriştiği ve ticari ve mali hareketliliğin artarak sömürgeciliğin emperyalizme evrildiği bir dönem olarak ifade edilmektedir. Bu süreçte Avrupa'da telekomünikasyon ağları devletler tarafından, ABD'de ise özel girişimler vasıtasıyla kontrol ve idare edilmiştir (Kubilay 2017, 39-40).

Osmanlı Devleti kesintili de olsa bu araçla yakından ilgilenmiştir. Şüphesiz Tanzimat dönemiyle başlatılan modernleşme ve merkezileştirme süreci, haberleşme teknolojisinin Osmanlı Devleti'nde yer edinmesinde etkili olmuştur.

Telefonun Osmanlı serüveni II. Abdülhamid döneminde, 1881'de Soğukçeşme'deki eski telgrafhane binasıyla Yeni Cami Postanesi arasına çekilen hatlarla başlamıştır. Fakat kısa bir kullanımdan sonra 1886'da telefon

yasaklanmıştır. Telefonun yeniden kullanıma sokulması ve yaygınlaşması II. Meşrutiyet yıllarına denk gelmiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nde telefon literatürü oldukça geniş yer tutmuş, hatta telefona dair müstakil risaleler bile yayımlanmıştır (Bingül 2020, 296-302).¹ Böylece Osmanlı kamuoyu telefonu resmi ruhsatla kullanamasa bile telefon teknolojisini yakından takip etme imkanına sahipti. Osmanlı Devleti'nde askeri alanda yoğunlaşmış Tanzimat dönemiyle yeni hedeflere yönelen modernleşme ve teknik gelişmeler, teknolojinin üretiminden çok kullanıma dönük bir transferle takip edilmiştir. Telefon bu sürecin bir parçasıydı. Mali kaynakların teminindeki zorluklar ve teknik personel yetersizliği Batı'dan transfer edilen teknolojik gelişmeler önünde engel teşkil etmekteydi (İhsanoğlu 1995, XVI). Öte yandan posta ve telgraf alanında büyük tecrübeye sahip olan devlet, telefonun tesisi ve kullanımına hazırlıksız yakalanmıştır. Bu yüzden yabancılardan teknik destek alınmış ve 1911'de iki Britanya, bir ABD ve bir Fransız şirketten oluşan konsorsiyum adına İstanbul Telefon Kumpanyası'na imtiyaz verilmiştir (Üçer 2021b, 77). Telefon hatlarının kurulumu ve kullanımında yabancıların etkili olması, 1915'te savaş koşulları altında haberleşmeye dair düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu sırada telgraf ve telefonun devletin tekeline alınması hususunu kanun teklifiyle Meclis-i Mebusan'ın gündemine getirmiştir (Demir 2014, 9-10). Öte yandan telefonun kısa süreli kullanımından hemen sonra yasaklanması muhtemeldir ki teknik alanda tamamen dışa bağımlı olmaya sebep olmuştur.

Osmanlıların Batı'dan transfer ettiği teknolojik gelişmeler daha sonra imparatorluktan kopup ayrı devletler haline gelen coğrafyalar için bir altyapı oluşturmuştur (İhsanoğlu 1995, XVI). Örneğin 1914 itibarıyla Bulgaristan'da 3 bin 608, Yunanistan'da 3 bin 200 ve Mısır'da ise 17 bin 259 telefon aboneli bulunmaktaydı. 1914 itibarıyla dünyada telefonun en çok kullanımda olduğu kıta ABD merkezli Kuzey Amerika'ydı. ABD'yi Kanada takip etmiştir. Güney Amerika'da Arjantin ve Brezilya, Avrupa'da Almanya başta olmak üzere Fransa, Avusturya ve İsveç gibi ülkeler, Asya'da Japonya, Afrika'da ise Güney Afrika Birliği en çok aboneye sahip ülkelerdi (Kingsbury 1915, 530-531). Özellikle Amerika ve İngiltere'de kısa sürede yaygınlaşan telefon, 19. yüzyılın

•••

1 Telefonun yasaklanmasının başlıca gerekçesi II. Abdülhamid'in bu teknolojiye çeşitli şüphelerle yaklaşmasına dairedir. İngiltere'de çıkarılan Hilafet Gazetesi bu konuya padişah muhalifliği üzerinden ve Arapça ibarelerle "Bir Kavim İçin Helal Olan Başka Bir Kavim İçin Haramdır" alt başlığıyla değinmiştir. Yazıda özetle II. Abdülhamid'in ne kadar şüpheli olduğuna vurgu yapılmış ve padişahın telefon aletinin muhaliflerin işine yarayabileceği korkusunun hâkim olduğuna dikkat çekilmiştir. Bkz. (Hilafet 1902).

en önemli iletişim aracı haline gelmiştir. Telefon, ABD’de aynı zamanda medenileşme ve merkezileşme sürecine de katkı sağlamıştır. Hızlı ve etkili bir iletişim aracı olması sayesinde devlet, bundan yoğun bir şekilde istifade etmiştir. ABD için telefon zamanla adeta mesafelerin artık sonlandırıldığı bir araç olmuştur (Casson 2023, 212-216). Telefonun Osmanlı’da yasaklanması dönemin en hızlı ve güvenilir iletişim kanalından mahrum kalınmasına ve Osmanlı Devleti’nin dünya telefon istatistikleri dahilinde düzensiz bir şekilde yer almasına sebebiyet vermiştir. Örneğin, International Telecommunications Union’ın (ITU) 1915 yılı istatistiklerine göre İstanbul’da 4 bin 156 telefon aboneliği vardı (Üçer 2021a, 75). Alfabetik sırayla dünyadaki birçok ülkeyi kapsayan ITU istatistiklerinde İstanbul merkezli Türkiye başlığıyla 1915 yılına ait veriler yer alsa da sonraki yıllara ait veri girişi yapılmamıştır. Zira 1916 yılı istatistiğinde Türkiye ismi geçmemiş, 1917 yılı istatistiğinde ise Türkiye isminin bulunduğu haneye “herhangi bir gösterge sunulmamıştır” notu düşülmüştür (Bureau International de L’Union Télégraphique, 1917). Bu not 1918-1921 yılları arasındaki istatistikler için de aynen kullanılmıştır.

Dünyada İlk Telefon Rehberleri ve Bunların Önemi

Günümüz iletişim teknolojisinin büyük ölçüde dijitalleşmeyi gerekli kılması yazılı eserlerin bazılarının tedavülden kalkmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye’de 1990’lara kadar sıkça başvuru alan araçlar arasında yer alan telefon rehberleri, ait olduğu kentin telefon abonesinin numaralarını barındırmaktaydı. Abonelerin izni alınarak alfabetik sıraya göre isimlerinin yer aldığı bu rehberlerin tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Dünyadaki ilk telefon rehberinin Graham Bell’in telefonu tanıttığı New Haven’da çıkarıldığı belirtilmektedir. Özel şahıs ve şirketlerin isim ve numaralarını içeren ilk rehber, George W. Coy’un şirketi tarafından basılan bir kartondan ibaretti (Eschner 2017). 1878’de yayınlanan bu telefon rehberi, telefon ağının çok sayıda verilerini hem düzenlemek hem de işlevsel hale getirmek için kullanıldı (Goodmann 2019, 283).

İletişim teknolojisi alanında yapılan araştırmalar kamu, iş ve yerel telefon rehberlerinin yerel ve aile tarihi, sosyal tarih, demografik yapının tespiti ve bölgedeki teknoloji tarihi için yararlı kaynaklar olduklarını göstermektedir. ABD’de yayınlanan ilk rehberin ardından 1878 yılı sonlarında çok sayfalı ve reklam içeren başka rehberler de çıkarılmıştır. 1880’li yıllara gelindiğinde ise çeşitli özelliklere sahip telefon rehberleri basılmıştır. Örneğin, 1886’da Chicago Telefon Şirketi tarafından çıkarılan Chicago telefon rehberi “sarı sayfalar” olarak bilinen reklam türünün ilk örneğini içermekteydi. 1906 yılında ise

gerçek sarı kâğıt üzerinde sınıflandırılmış iş reklamlarını içeren ilk telefon rehberi Michigan State Telefon Şirketi tarafından çıkarıldı. Benzer şekilde telefon rehberleri İngiltere’de 1880 yılından itibaren kullanıma sokuldu. 15 Ocak 1880’de İngiltere Ulusal Telefon Şirketi’nin bastırıldığı telefon rehberi, Londra’nın üç santraline bağlı iki yüz elliden fazla abonenin bilgilerini içermektedir. Tüm ülkenin abonelerini içeren bin 350 sayfalık geniş bir rehber ise 1896’da çıkarıldı (Byrne 2012).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle telefon rehberi bastırma geleneğinin telefonun icat tarihini müteakiben başladığı anlaşılmaktadır. Dünyadaki ilk telefon rehberleri, abonelerin isimlerinin yanı sıra telefonun kullanım kılavuzu görevini üstlenmekteydi. Abonelik şartları, abone ve şirketin hakları ve çeşitli reklamların yer aldığı bu rehberler, telefonun henüz yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde kurumlar ve kişiler arası sağlıklı iletişim kurulmasında ve ürünlerin pazarlanmasında önem arz etmekteydi. Örneğin Florida eyaletinin Gainesville şehrine ait olup Southern Bell Telephone & Telegraph Company tarafından 1899’da basılan rehberde şirketin telefon pazarlama amacıyla yaptığı reklamlarından biri “Telefonla ürünlerinizi gösteremezsiniz fakat sipariş verip alabilirsiniz. Postayla ürünler taşınır, telefon ise zaman kazandırır” ibarelerine yer verilmiştir (Official Telephone Directory 1899). Nitekim Osmanlı telefon rehberleri de benzer özellikler taşımıştır.

Rehberlerdeki alfabetik sıralama, iletişim işlemlerini verimli hale getirmiştir. Rehberler sözlük, ansiklopedi, tren tarifeleri, seyahat rehberleri ve gazeteler gibi 19. ve 20. yüzyıl basılı medya türleriyle benzer roller oynamıştır. Bunlar ilk zamanlarda ABD’de özellikle merak, ilgi ve neşeyle karşılandı. 1912’de telefon rehberleri “büyülü bir cazibe, tekerleklerin vızıltısı, pazarın fısıltıları, çağın sayısız büyük sesleri ve büyük dünyanın çarpıntısı” gibi sözlerle tanımlanmıştır. 1940 ve 1950’lerde ise telefon kullanımı arttığı halde ABD başta olmak üzere birçok yerde rehberlere olan ilgi azalmıştır (Goodmann 2019, 283-285).² Rehberler bazı çalışmalarda nüfuzlu ve etkin soyadlarına sahip kişilerin tespiti için kullanılabilir (Hage vd. 1990, 405-408). ABD’de telefon rehberlerinin matematik derslerinde istifade edilebilecek bilgi kaynağına sahip olduğuna dair çalışmalar mevcuttur. Öğrencilerin ders kitaplarından sıkıldıkları zamanlarda alan kodları ve zaman dilimlerini kullanarak ABD kentlerindeki saatleri belirleme ya da eyaletler arası nüfus farkını ortaya çıkarma gibi yöntemlerle eğlenceli

•••

2 İstifade edilen bu çalışma rehberlerin, telefon ve bilgisayar teknolojisinin altyapılarından birini oluşturduğu tezi üzerine kuruludur.

etkinliklerde bulunabilecekleri belirtilmiştir (Holtan 1986, 104-105). Hatta telefon rehberlerinin öğrenme güçlüğü çeken öğrenciler için eğitim amacıyla kullanılabilmesine dair çalışmalar da mevcuttur (McGee 1979). Dolayısıyla dünya literatüründe telefon rehberlerine yüklenen rol oldukça çeşitlidir.

Bu çalışma dahilinde tanıtımı yapılan telefon rehberi sonraki bölümlerde görüleceği üzere yukarıda izah edilen birçok hususla birlikte İstanbul özelinde kent tarihi araştırmalarına önemli derecede katkı sunabilecek niteliktedir. Kent tarihi araştırmalarında kentlerin iktisadi teşekküllerine eğilmek gerektiği önerilen hususlar arasındadır. Kentlerin hangi üretim süreçlerinden geçtiği, fabrika, atölye ve tesislerde nelerin üretildiği, ticaretin ne kadar yaygın olduğu, kentte nelerin alınıp satıldığı, kent halkını hangi kaynakların beslediği gibi sorulara cevap verilerek kent kimliği hakkında fikir edinilebilir (Sarioğlu 2001, 341-342). Çalışmada incelenen rehber bu soruların çoğuna cevap verebilecek veriler içermektedir. Ayrıca, Tanzimat sonrası Osmanlı kent tarihi çalışmaları için posta-telgraf örgütlenmesi kent yaşantısını doğrudan ilgilendiren gelişmeler arasında zikredilip bu kuruluşların tarihinin incelenmesinin kent tarihine katkı sunacağı araştırmacılarca dikkat çekilen bir husustur (Çadıcı 2001, 8). Kent tarihi araştırmalarında dikkat çekilen bir husus da farklı etnik grupları, zengin ve fakiri kentlerin dış görünüşünde ayırma olanağının olmadığı ama 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ayırt edici bazı ayrıcalıkların ortaya çıkmış olabileceği yönündedir (İnalçık, Kuban ve Güvenç 2007, 36). İstanbul telefon rehberi aslında tam da böyle bir hususu açıklığa kavuşturucu etkiye sahiptir. Zira devlet ricali dışında kalan tüccar, banker, esnaf ve meslek gruplarının telefona sahip olması birer “ayrıcalık” olarak değerlendirilebilir. Telefon rehberi, bu bağlamda İstanbul kent kimliğinin bir yönünü görünür kılıcı özellikler taşımaktadır. Ayrıca rehberdeki abone isimlerinden hareketle Müslim ve gayrimüslim nüfus itibarıyla demografik yapıyı tespit etmek mümkündür. Rehberdeki örnekler baz alındığında özellikle gayrimüslim nüfus içerisinde Rum, Ermeni ve Yahudi nüfusun nerelerde yaşadığı ve hangi ticari faaliyetlerde buldukları belirlenebilir hususlar arasındadır. Nitekim Batı’da telefon ve ideoloji ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda rehberlerin daha çok ticaret ve meslek sınıflarına hitaben oluşturulduğu, işçiler ve ev hizmetlileri gibi grupların bundan hariç tutulduğu ve tüm bireylerin değil ev sahiplerinin isimlerinin rehberlerde listelendiğine dikkat çekilmiştir (Stein 1996, 52-53).³ Bu çalışma kapsamında incelenen rehberde de abonelerin isim ve ünvanlarından hareketle benzer tespitlerde bulunmak mümkündür.

•••

3 Doktora tezi olan bu çalışmada ideoloji ve telefon ilişkisinin yanında rehberlerde abonelerin hane sahipliği, kentlerdeki coğrafi konumları, dahil oldukları sosyal ve mesleki gruplar şeklinde tasniflerde bulunulmuştur.

İstanbul Telefon Rehberinin Genel Çerçevesi

Yavuz Selim Karakışla'nın araştırmalarına göre Osmanlı Devleti'nin telefon rehberi oluşturma geleneği 1913 yılına kadar gitmektedir (2011, 98-101).⁴ Osmanlı arşivinde yapılan taramada telefon rehberine referans eden en erken yazışmalardan biri 1914 yılına aittir. Düyun-ı Umumiye'nin talebi üzerine, telefon şirketinin bastırıldığı abone defterlerinden damga resmi alınmasına yönelik yazışmada "şirketçe basılan risale iki kısımdan ibaret olup biri telefon abonelerinin numaralarıyla isimlerini, ünvanlarını ve ikametlerini ve diğeri bazı ticarethanelerin ilanını içeren evrak" şeklinde ibareler geçmektedir (BOA, BEO, 4306/322941-2). Sonraki yıllarda telefon şirketinin abonelerden tahsil ettiği ücretlerle ilgili yazışmalarda "rehber bedeli" kalemine değinilmektedir (BOA, DH.HMŞ, 5/9). Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti gibi kurumlar tarafından talep edilen evrakla ilgili yazışmalarda telefon rehberi zikredilen belgeler arasındadır (BOA, DH.EUM.LVZ, 44/1).

Bu çalışma kapsamında incelenen rehber, "Telefon Rehberi" üst başlığıyla Dersaadet Telefon Abone Şirket-i Osmaniyesi katkılarıyla Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi'nde 1916 yılında bastırılmıştır. 14 Mart 1915 tarihinde şirket sözleşmesinin yirmi üçüncü maddesi gereğince şirket hükümet tarafından devralındığından Genel Müdür Ahmed Fahri Bey'in ismi rehberin kapağında yer almaktadır. Rehberin kapağının en üst kısmında içinde beyaz hatlarla çizilmiş ay yıldız ve "telefon" yazısının yer aldığı kırmızı bir çan bulunmaktadır. Telefon Rehberi ibaresi de kırmızı zemin üzerine süslü hatla yazılmıştır. Bunun hemen altında ise İstanbul'daki telefon hatlarının yer aldığı merkezleri içeren bir harita yer almaktadır. Haritadan anlaşıldığı üzere telefon hatları boğaz kıyısı boyunca ve adalarda yoğunlaşmıştı. Bu çerçevede Anadolu yakasında Anadolu, Kavağı, Paşabahçe, Kandilli, Kadıköy, Erenköy ve Kartal aracılığıyla Büyükkada, Heybeliada, Burgazadası ve Kınalıada'ya uzanan bir hat mevcuttu. İstanbul'un Rumeli tarafında ise Rumeli Kavağı, Büyükdere, Tarabya, Bebek, Beyoğlu, İstanbul, Makriköy (Bakırköy),

•••

4 Osmanlı tarihi kaynaklarını içeren veri tabanlarında yapılan uzun süreli araştırmada bu rehberle denk gelinmemiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu rehber sadece Yavuz Selim Karakışla tarafından ilgili çalışmada kullanılmıştır. Karakışla'nın kaynakçasındaki bilgilere göre rehber "Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi Telefon Rehberi: Salname-i Telefon" başlığıyla L. Murkides Matbaası, Dersaadet 1913 basımlıdır. Rehber 68+2 Türkçe ve 15+2 Fransızca sayfadan oluşmaktadır. Karakışla'nın istifa ettiği bir diğer rehber ise 4. baskı olarak 1331 tarihinde Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi tarafından "Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi Telefon Rehberi" başlığıyla çıkarılmıştır. Ne yazık ki Karakışla'nın 2016 yılında vefat etmesinden dolayı kendisiyle iletişim kurma imkânı ortadan kalkmıştır.

Ayastefanos boyunca hatlar uzanmaktaydı. Ön kapakta ayrıca bir Osmanlı pulu, arka kapakta ise ilk telefon örneklerinden birinin resmi yer almaktadır.

Resim 1: Telefon Rehberinin Ön ve Arka Kapak Fotoğrafları

Girişte rehberin yazım amacı ve süreci anlatılmıştır. Bunu müteakip “ilan” ve “ihtar” başlıklarıyla bazı duyurular yapılmıştır. Daha sonra “Mukavelename Numunesi” ile “Talimatname” gibi şirket kurallarını içeren bilgilere yer verilmiştir. Rehberde özellikle önemsenen kısım “Telefon Suret-i İsti’mali Hakkında Malumat” başlığıyla yer verilen telefon kullanma kılavuzudur. Bu bölümlerden sonra rehber sırasıyla padişah, hanedan mensupları, devlet erkanı, nezaretler ve devlet daireleri ile esnaf, tüccar, banker gibi abonelerin telefon numaralarını, adres ve mesleklerini alfabetik sırayla içermiştir. Listede “isimler, meslekler ve adresi, telefon numarası” şeklinde üst başlıklar kullanılmıştır. Sayfaların bir kısmında çeşitli işyerleri ve markaların reklamlarına yer verilmiştir.

Rehberin ilk sayfasında “Meclis-i İdare” başlığıyla Posta ve Telgraf idaresindeki üst düzey memurların isimlerine yer verilmiştir. Buna göre, Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti-Telgraf ve Telefon Müdürü Fuad Bey Efendi idi. Diğer memurlar ise Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti Heyet-i Teftişiyeye Müdürü Mehmed Bey Efendi ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Galip Bey Efendi şeklindeydi. Fuad Bey reis, diğerleri ise aza konumundaydı. Ayrıca Aza ve Müdür-i Umumi namıyla Ahmed Fahri Bey Efendi’nin de ismi geçmektedir. Telefon rehberinde verilen bilgilerden

anlaşıldığına göre şirketin hükümetçe devralınmasından sonra devlet, telefon malzemesi tedarikinde büyük sorunlar yaşamıştır. Mevcut mali zorluklar aynı zamanda kâğıt fiyatlarının artmasına ve kâğıdın temininde zorluklara sebebiyet vermiştir. Şirket idaresi bu “yokluğa” dikkat çekerek abonelere kolaylık sağlanması amacıyla rehberi tüm zorluklara rağmen büyük bir itina ve dikkatle bastıklarını bildirmiştir. Rehberin dördüncü baskısında uygulanan usuller kullanışlı olduğundan beşinci baskıda resmi dairelere ait sütunlar daha düzenli bir hale getirilmiş ve yeni sütunlara yer verilmiştir (Telefon Rehberi, 1916-1917, 3).

Telefon rehberi 238’i Türkçe ve 188’i de Fransızca olmak üzere toplam 426 sayfadır. Her iki nüshada telefon aboneliğine dair talimatlar ve kullanım kılavuzu gibi teknik hususlar ile abone listesi aynıdır. Rehberde Türkçenin kullanımına dair milli bir mesaj verilerek Fransızcaya neden gerek duyulduğu açıklığa kavuşturulmuştur. Bu hususta öncelikle medeni ülkelerde telefon abonesinin iletişim kurma aşamasında ve kendi idarelerinden yaptıkları taleplerde o ülkelerin resmi dili dışında bir dil kullanmadıklarına dikkat çekilmiştir. Daha sonra başka dilde konuşulsa dahi bu taleplerin yerine getirilmesinin müesseselerin tasarrufunda olduğu belirtilmiştir. İstanbul’da o zamana kadar yapılan görüşmelerde Fransızcanın kullanılmasının milli esaslara aykırı olduğu hayıflanılan bir üslupla izah edilmiştir. Bu yüzden bir sonraki senenin temmuz ayından itibaren santrale bağlanma sürecinde sadece Türkçe iletişim kurulacağına karar verildiği belirtilmiş ve Fransızcanın memurların istihdamındaki olumsuz tesirine dikkat çekilmiştir. Ayrıca rehberdeki Fransızca kısmın o seneye mahsus olduğu özellikle belirtilmiştir (Telefon Rehberi, 1916-1917, 236).⁵

•••

5 İhtar-ı Mühim başlığıyla yer verilen bu bölüm şu şekilde sadeleştirilmiştir: “Medeni ülkelerin tamamında telefon abonesi iletişimi kurma aşamasındaki görüşmelerini ve idareden yaptıkları talepleri için o memleketin resmi dilinden ayrıca bir dil konuşmazlar. Başka dilde konuşmalar bile müessese bu talepleri dikkate almama hakkına sahiptir. Bizde şimdiye kadar idare ile meydana gelen görüşmelerde Türkçe ile Fransızca dilleri kullanılmıştır. Bu durum milli esaslara uygun olmadığı gibi görüşme ve diğer hususlar için idareyi daima iyi dil bilen memur ve memure bulundurmamak mecburiyetinde bırakmaktadır. Bu mecburiyet ise billhassa tahsilleri yeterli derecede bulunan birçok öğrencinin lisan yüzünden zor duruma düşmelerine ve dolayısıyla bir kısım memleket evladının istihdamdan mahrum kalmalarına sebep olmaktadır. Ayrıca hükümetimizce gelecek sene temmuzunda tatbik edilmek üzere müessesemizce telefon görüşmelerinde sadece resmi dilimiz Türkçenin kullanılması kararlaştırılmıştır. Başka bir dilde yapılacak taleplere cevap verilmek mecburiyeti olmadığından muhterem abonesimizin de taleplerinde Türkçe kullanmaları tavsiye olunur. Ayrıca kendilerine kolaylık olmak üzere bu seneye mahsus olarak basılan rehberin Fransızca kısmının sonunda telefon kullanım kılavuzu tarzında bir bölüme yer verilmiştir.”

Telefon Müdür-i Umumisi Fahri Bey'in verdiği malumata göre 1916 yılı temmuz ayından beri alınan karara uygun olarak tüm taleplerin Türkçe olarak yapılmasının mecburiyeti bir müddet abonelerin şikayetine sebep olmuş ve memureler kendilerine verilen talimat dahilinde ısrar etmişlerdir. Böylece bu sorun büyük ölçüde halledilmiş fakat memureler hakkında birçok şikâyet de yapılmıştır (Servet-i Fünûn 1917). Aslında bu mesele 1915 yılında Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri arasında mevzubahis olmuştu. Harbiye Nazırı'nın verdiği malumata göre resmi lisan Türkçe olduğu halde Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti gönderilerinde ve resmi evraklarıyla mühürlerinde Fransızca kelimeler ve harfler kullanıldığı gibi nezaretin dairelerinde bir hayli resmi hususta Fransızcaya yer verilmekteydi. Bu yüzden Fransızca kullanılmaması gerektiği daha önce Dersaadet Merkez Kumandanlığı tarafından beyan edilmişti. Bir yandan da Türkçe resmi ve milli dil olduğu için bunun bilhassa hükümet daireleri ve şubelerinde kullanımının zaruri ve mecburi olduğu ve lüzum görülürse bundan vazgeçilmesinin doğal olacağı ama özellikle Türkçenin çoğunlukla Arapça ve Farsça kelimelerden meydana gelen pek geniş bir dil olması yazışmalarda yabancı harf ve kelimelerin kullanımını zorunlu hale getirdiğine dikkat çekilmiştir. Bazen resmi yazışmalarda ya bir yabancı kelimenin o lisanda olduğu gibi aynen veya onun Türkçeleştirilmiş sureti kullanıldığı ve bu halin resmi ve milli lisanın muhafazasına aykırı bir durum teşkil ettiği, üstelik Türkçeye zararların dikkatleri celp ettiği belirtilmiştir. Bu durumun engellenmesi ve nezaretçe Fransızca kelime ve harflerin kullanımı pek zaruri olmadıkça milli lisanın kullanımına özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, DH.KMS, 33/22-2). Aslında bu mesele hem savaş koşulları hem de dönemin iktidarıyla yakından ilgiliydi. I. Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Hükümeti "Müessesat-ı Nafia ile İmtiyazlı Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali" hakkındaki kanunu 23 Mart 1916'da çıkarmış ve o güne kadar çoğunlukla Fransızca ve diğer yabancı dillerde yürütülen işlem ve yazışmaların artık Türkçe yapılmasına karar vermiştir (Özkan 2014, 1135). Dolayısıyla telefon rehberine dair lisan meselesini savaş sürecinin ve millileşme hareketlerinin bir parçası olarak değerlendirmek icap eder.

Fransızca nüshada Türkçe telaffuza yardımcı olması için mini sözlük bulunmaktadır. Bu kapsamda santral isimleri ve Türkçe rakamlar Fransızca telaffuza göre eklenmiştir (Telefon Rehberi-Fransızca Nüsha 1916-1917, 182-183). Bu şekilde memurlarla kolayca iletişim kurulması sağlanmak istenmiştir.

VOCABULAIRE (*)			
Noms des Centrales	Merkez İsimleri	Les Numéros	Nümerolar
Bébek	Bébek	0	Sifir
Candilli	Candilli	1	Bir
Cartal	Cartal	2	İki
Eren-Keuy	Eren-Keuy	3	Ütche
Kadi-Keuy	Kadi-Keuy	4	Deurt
Macri-Keuy	Macri-Keuy	5	Bèche
Péra	Bey-Oglou	6	Altı
Prinkipo	Buyuk-Ada	7	Yédi
San-Stéfano	Ayastéfanos	8	Sékiz
Stamboul	Stamboul	9	Dokouz
		Doubles	Tchifte

Exemples: **Stamboul**: 3456 **Stamboul**: utche, deurt, béche, alti
Stamboul: 7891 **Bay-Oglou**: vadi, sékiz, dokouz, bir

Prononciation des Numéros doubles:	
amboul: 10	Stamboul: bir, sifir.
» 21	» iki, bir.
» 22	» tchift iki.
» 100	» bir, tchift sifir.
» 315	» utche, bir, béche.
» 333	» utche, tchift utche.
» 335	» tchift utche, béche.
» 400	» deurt, tchift sifir.
» 1000	» bir, sifir, tchift sifir.
» 4333	» deurt, utche, tchift utche.
» 3333	» utche, tchift utche, utche.

Görsel 1-2: Telefon Rehberinin Fransızca Kısımında Yer Alan Türkçe Telaffuzlar

Fransızca nüshada ayrıca bazı temel diyalog telaffuzları da yer almıştır. Örneğin, évét (evet), hair (hayır), bou numéro mechgouldour (bu numara meşguldur), müfettiché Hanım (müfettiş hanım) gibi bazı cümleler rehberin sonuna eklenmiştir (Telefon Rehberi-Fransızca Nüsha 1916-1917, 184). Fransızca kısmın hususiyetlerinden biri de “Q”, “W” ve “X” harfleriyle başlayan kişi veya müessese isimlerine de yer vermesidir.

Rehberle ilgili bir diğer husus rehber ücretine dairdir. Şirket talimatnamesinin dördüncü maddesi “İdare abonelere ücretsiz birer telefon rehberi verecektir. Rehberle yapılandırılacak pul parası aboneye aittir. İdare, rehber içeriğinin eksikleri hususunda kefil olamaz” şeklindedir. Dolayısıyla şirketin abonelerden rehber ücreti almaya çalışması usule uygun değildi.⁶ Ancak rehberin abonelere ücret karşılığı dağıtılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu durum yazışmalara “mukavele ve şartnamelere aykırı” şeklinde yansımıştır (BOA, DH.HMŞ. 5/9). 1917’de yapılan görüşmelerde rehberin olağanüstü masrafla basıldığından ücretsiz verilemeyeceği Şehremaneti’ne bildirilmiştir. Ancak 1918’de pul bedeline dair sözleşme ve şartnamede bir hüküm olmadığı ve rehberle ait damga vergisinin şirketçe ödenmesi gerektiği şirkete iletilmiştir (Ersoy 2017, 210-212). Bu mesele defalarca gündeme gelmiş ve 1922’ye gelindiğinde şirkete abonelerden sigorta bedeli ve rehber ücreti talep etme yetkisinin olmadığı bildirildiği halde şirketin hususi abonelerden bu ücretleri tahsil etmeye çalıştığı ve bunu ödemeyen abonelerin iletişimini kestiği anlaşılmaktadır (BOA, DH.EUM.MH. 233 / 40). Ayrıca şirket tarafından abonelere imzalatılan matbu sözleşmelerin arka yüzünde, genel şartlar altında yazılı bazı maddelerin hükümet ve şirket arasında yapılan sözleşmelerin esasına muhalif olduğu da yazışmalara yansımıştır (Ersoy 2017, 220).

•••

6 Talimatnamenin tamamı için bkz. EK 1.

Telefon rehberi tüm aboneleri içermediğinden ve mevcut veriler de kısıtlı olduğundan İstanbul'daki abone sayısını kesin şekilde tespit etmek mümkün değildir. Meclis-i Mebusan görüşmelerindeki verilere göre 1917'de İstanbul'da telefon abonelerinin sayısı beş bini geçmişti. Fakat savaş koşullarında yeni abone kaydı yapılamamaktaydı. Askeri birimlere öncelik tanınmakta ve sivil istekler çoğu zaman karşılanmamaktaydı. Yeni aboneliklerin reddinde gösterilen bir diğer gerekçe malzeme tedarikinde yaşanan sorunlardı (Demir 2014, 12). Bu beş bin aboneliğin yaklaşık dört bini şirketin devlet eline geçmesinden önce yapılmıştı. Yeniden tesisat ve inşaattan sonra devlet eliyle on dört ayda binden fazla aboneye hat çekilmesi hususunda başarılı olunmuştu (Telefon Rehberi 1916-1917, 3). 1 Mart 1917 tarihi telefon idaresinin Osmanlı idaresine geçişinin ve telefonun İstanbul'a kurulmasının yıldönümüdür. Bu yüzden Telefon Müdüriyet-i Umumisinde düzenlenen merasime Maarif Nazırı ile Posta ve Telgraf Nazırı Vekili Şükrü Beyefendi, Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Adil Beyefendi ve daha birçok kişi katılım sağlamıştır. Telefon Müdür-i Umumisi Fahri Bey'in yaptığı konuşma İstanbul'da telefonun bir tarihçesi niteliğindedir. Fahri Bey, telefonu mevcut terakkinin en mühim buluşu olarak nitelendirmiş ve İstanbul'daki telefon hatları, abonelik işlemleri ve konuşma süreleri hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Buna göre yeterli olmadığı halde İstanbul santral merkezi 2 bin 300, Beyoğlu 2 bin 600 ve Kadıköy de 600 abone için donatılmıştı (Servet-i Fünun 1917).⁷ Böylece İstanbul'daki abone sayısını 5 bin 500 olarak işaret etmek yanlış olmayacaktır. Öte yandan birtakım zorluklara rağmen rehberdeki aboneler manuel bir şekilde sayılmış ve 5 bin 220 sayısı tespit edilmiştir. Ayrıca yeniden abone olanlar 206 ve aboneliği feshedilenler de 44 kişidir.⁸ Bu da Fahri Beyin verdiği 5 bin 500 sayısına oldukça yakındır. Fakat yine de bu sayı kesin abone sayısı değildir. Zira sayım esnasındaki muhtemel hatalar göz ardı edilmemelidir. Ayrıca rehberdeki abonelerin bir kısmı hem alfabe sırasıyla isim ve numaraları barındıran kısımda hem de meslekler başlığı altındaki bölümde yer almaktadır. Örneğin Mustafa Hamdi Lofçeli isimli abone "mim" harfi bölümünde (Telefon Rehberi 1916-1917, 159) ve bakkallar listesinde iki kez yer almaktadır (Telefon Rehberi 1916-1917, 188).

•••

7 Fahri Bey'in verdiği bilgilere göre 1915'te 4 bin 206 hat ve 11 bin 773 günlük konuşma adedi, 1916'da 4 bin 402 hat ve 20 bin 405 konuşma adedi ve 1917'de 4 bin 739 hat ve 32 bin 536 konuşma adedi vardı. Böylece günlük konuşma adedi iki sene içinde %154.7, hat adedi %12.6 ve hat başına düşen konuşma adedi de %128 artmıştır. Ayrıca yapılan talepler karşılanırsa hat adedinin daha fazla olacağı belirtilmiştir. Zira özellikle Kadıköy'de abone sayısı arttığından ortalama konuşma adedi de artmış ve bu yüzden kanunvevelde artık abone kabul edilmemesine karar verilmiştir. Fahri Bey, konuşmasını zor şartlar altında ve büyük imkansızlıklarla ama az zamanda çok iş yapıldığı şeklindeki sözlerle tamamlamıştır.

8 Abone listesi için bkz. EK 2.

Yine Numan Biraderler hem “nun” harfi kısmında (1916-1917, 174) hem de meslekler kısmında yer almaktadır (1916-1917, 204). Bazen de reklam ve ilanlarda işyerlerinin telefon numaraları paylaşılmış fakat bunlara genel listede yer verilmemiştir. Dolayısıyla her abonenin tek tek karşılaştırılması gerekmektedir. Bu ise çalışmanın sınırlarını ziyadesiyle aşacaktır. Buna rağmen rehberdeki abonelerden hareketle kabaca bir istatistik oluşturmak mümkündür. Örneğin resmi daireler içerisinde en çok abonelik Harbiye Nezareti’ne, en az abonelikler ise birer telefon hattıyla Şura-yı Devlet ve Divan-ı Muhasebat kurumlarına aittir. Meslekler itibarıyla en çok abonelik tüccar, tüccar vekili, komisyoncu, müteahhit ve acenteler başlığındaki iktisadi müesseselere aittir. Bu bölümde en az abonelik bir hatla sinemalara aittir. Meslekler kısmında tüccar grubunu sırasıyla doktorlar, avukatlar, bakkallar, şirketler, bankalar, fabrikalar, eczaneler, birahane ve lokantalar, terzihaneler, oteller ve diğer birtakım mekanlar takip etmektedir.

Mesleklerle ilgili abonelikler, İstanbul’un iktisadi kimliğinin canlılığına işaret etmektedir. Mesleklerden hareketle İstanbul’da hangi milletlerin ne tür işlerle ilgilendiğine dair fikir edinmek mümkündür. Birçok meslekte hem Müslim hem de gayrimüslimler kayıtlıdır. Bazı meslekler ise belirli gruplardan oluşmaktadır. Örneğin hattat grubunda telefon aboneliği bulunan iki hat, Halid Bey isimli birine aittir (Telefon Rehberi 1916-1917, 205). Şekerci ve pastaneler kısmında ise iki abone olup ikisi de gayrimüslim bir aboneye kayıtlıdır (1916-1917, 216). Bazı iş yerleri ise çeşitli şehir, millet ya da meşrutiyet dönemi kavramlarıyla adlandırılmıştır. Örneğin eczaneler için Sultaniye, Osmaniye, Kanun-ı Esasi ve Vatan (1916-1917, 185), oteller için Bizans (1916-1917, 186), birahaneler için İstanbul, Selanik, Bahriye, İsviçre ve lokantalar için Terakki-i Osmani ve Turan (1916-1917, 189), ve sinemalar için de Milli Sinema gibi isimler kullanılmıştır (1916-1917, 213). Rehberin özelliklerinden biri de Osmanlı tarihinde yer edinmiş köklü aileler ve bazı önde gelen şahısların aboneliklerini içermesidir. Örneğin günümüzde Irak’ta yer alan Süleymaniyeli Babanzade ailesinin bazı fertleri (1916-1917, 64) ve Osmanlı Devleti’nin son dönemleriyle Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük başarılar imza atan Doktor Besim Ömer Paşa telefon aboneleri arasındadır (1916-1917, 67). Böylece rehber bize aile ya da kişi tarihi incelemelerinde kullanılabilecek bazı veriler sunmaktadır. Ayrıca detaylı incelemeler yapılırsa “zade” takısıyla anılan birçok aile ve “paşa” ünvanı kullanan birçok kişinin ismine denk gelinecektir.

Telefon Aboneliğine Dair Mevzuatlar

Rehberin bu kısmında abonelere telefon kullanımı ve abonelik şartları hakkında bilgiler verilmiştir. “İhtar” başlığı altında, telefon bağlantısı kurulurken abonelerin ilk etapta yapması gerekenler hatırlatılmıştır. Abonelerin iletişim kuracakları kişilere telefon numaralarıyla birlikte santral ismini vererek erişebileceği belirtilmiştir. Örneğin telefon idaresinin telefon numarasının “1” değil, “İstanbul-1” olduğuna ve şayet bu şekilde belirtilmezse numaranın Kadıköy veya Beyoğlu ya da diğer küçük merkezlere ait olduğuna dair bir karmaşa doğuracağına dikkat çekilmiştir. Bu hususun iletişimde yaşanan muhtemel sorunlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca lüzum üzere bazen telefon numaralarının değişmesi icap ettiğinden abonelerin numaralarını iletişim ya da ticari evraklar üzerine yazmamalarının kendi yararlarına olacağına dair uyarı yapılmıştır. Abonelerin numarası değişirse yanlış bilgi verileceğinden yalnız “telefon” kelimesi yazılarak numara ve merkez kısmının boş bırakılabileceği ve bu kısmın daha sonra gerekli zamanlarda kalemle doldurulabileceği tavsiye edilmiştir (Telefon Rehberi 1916-1917, 4).

Mevzuat bölümü altında değerlendirilebilecek kısımlardan biri “Mukavelename Numunesi” başlıklı şirket ile aboneler arasındaki karşılıklı sorumluluk ve hakları kapsayan on dört maddelik sözleşmedir. Bu maddeler telefon tesisatının kurulması, kurulum aşamasında doğacak zararın tanzim şekli, telefon kesintilerinin mahiyeti ve telefon rehberinin yazım ve düzenlenmesinde meydana gelebilecek hatalara dair sorumluluklar, telefon tesisatının kullanım ücreti ve kullanım aşamasında tesisatın göreceği zararın tanzim usulü, mukavelenin olası fesih gerekçeleri ve şekli, abonelerin hanelerine ne şekilde ve hangi görevlilerce girilebileceği, abonelik bedeli ve borcun tahsili, görüşme miktarı ve ücretlerinin belirlenmesi, asgari abonelik ücreti, abone ücretinin nasıl ve nereye ödeneceğine dair usuller, sözleşme süresi ve fesih işlemleri, telefon aletlerine dair yenileme ve düzenlemeler, abone ve şirket arasındaki ihtilaflardan sorumlu sulh mahkemesi ile nakil ve tadilat işlemlerine dair hususlardır (Telefon Rehberi 1916-1917, 5-7).⁹

Söz konusu sözleşme maddeleri son derece profesyonelce hazırlanmıştır. Öyle ki şirketin telefon işletme imtiyazını tekelinde buldurması abonelere alternatif sunmadığından telefon kullanmak isteyen herkesi bu maddeleri kabul etmek mecburiyetinde bırakmaktaydı. Sözleşme maddelerinin geneli daha çok telefon idaresinin haklarını güvenceye alacak türdendir. Telefon

•••

9 Mukavelenin sadeleştirilmiş hali EK 3’te mevcuttur.

idaresi aboneleri her koşulda tesis ettiği sisteme ait araç ve gereci güvence altında tutmaya zorlamıştır. Ayrıca sözleşmenin herhangi bir hususuna muhalefet edilmesi durumunda aboneliğin sonlandırılması oldukça kolaydı. Şirketin telefon tamiri veya kurulumu için abonelerin hanelerine girme hakkına sahip olması iletişim teknolojisinin taşındığı gelişmişlik seviyesinin nitelendirilmesine iyi bir örnektir. Zira eskiden bir telgraf göndermek için postaneye gitmek gerekirken telefonla birlikte artık iletişim ev içinden sağlanmaktaydı. Bu da o dönem koşullarında toplum için son derece ilerici bir yenilikti. Ayrıca telefon memurlarının tanınırlığı için yanlarında belge taşımaları ve talebi halinde bunu abonelere ibraz etme zorunlulukları abonelerin hane güvenliğinin sağlanması ve hak mahrumiyeti yaşamamaları açısından kıymetli haizdir. Abone ve idare arasındaki uzlaşmazlıkların hukuki başvuru merci ise Eminönü Sulh Mahkemesi olarak belirlenmiş, böylece gerektiği durumda hızlı hareket edilmesi amaçlanmıştır.

Telefon idaresi abonelerle herhangi bir sorun yaşamamak ve düzenli iletişim hizmeti sunmak için aboneleri bir de talimatnameye uyma mecburiyetinde bırakmıştır. On sekiz maddelik talimatnamenin ilk maddesi abonelerin kendi menfaatleri için söz konusu talimatname hükümlerini onaylama mecburiyetinde oldukları şeklindedir. Diğer maddeler telefon kurulumunun nasıl yapıldığı, abonelerin telefon idaresine yapacağı müracaatların şekli ve evrak imzalama usulü, abonelere telefon rehberinin dağıtımı, abone numaralarının belirlenme ve değiştirilme hakkı, telefon işletmesine dair şikayetlerin nereye ve nasıl yapılacağı, tahsilatların yapılış şekli ve muhtemel bahşişlerin yasak olduğuna dair uyarılar, abonelerin evlerine girilmesi durumunda memurların kullandığı hüviyet belgelerinin türü ve şekli, telefon kullanım kılavuzunun önemi, telefon tesisatının ne tür konuşmalar için kullanılması gerektiği, indirimli tarifenin kullanım şekli, kişisel işlerini hanelerinden yürüten abonelerden tahsil edilecek tarife ücreti, tarife belirleme usulü, telefon makinelerinin aboneler tarafından muhafaza sorumlulukları, sözleşmenin devir usulü, telefon makinelerinin kullanımı ve telefon tellerine gösterilmesi gereken özen, arama ve aranmanın hangi şartlarda başladığı ve arama süresi gibi hususlardan meydana gelmektedir (Telefon Rehberi 1916-1917, 8-10).¹⁰

Talimatname, abonelerin yararına hususlar içerirse de büyük ölçüde şirketin işlerini kolaylaştırıcı özelliklere sahiptir. Örneğin rehberde yaşanabilecek bilgi yanlışlığına dair sorumluluk üstlenilmediği gibi şirket,

•••

10 Talimatnamenin sadeleştirilmiş maddeleri EK 1'de mevcuttur.

numaraları değiştirme hakkına sahipti. Aboneler talimatname üzerinden özellikle bazı hususlarda uyarılmıştır. Bu çerçevede imza yetkisinin tamamen genel m¼d¼rde olduğu hatırlatılarak herhangi bir usuls¼zl¼ę¼n önüne geçilmek istenmiştir. Yine memurların r¼řvet alma ihtimali d¼ř¼n¼lerek bahşiş adı altında her t¼rl¼ ödeme yasaklanmıştır. İdare memurlarının kimlik belgelerinin her ay değiştirilmesi usul¼ ise kurum ve abonelerin g¼venlięi kaygısıyla tasarlanmıştır. Talimatnameden şirketin bazı kampanyalar yaptığı anlaşılmaktadır. On birinci madde, indirim hususuna ayrılmış ve indirimli tarifenin sadece abonenin ailesi ve hanesindeki çalışanları tarafından kullanımı zorunlu tutulmuştur. Fakat bu hususun kontrol mekanizması hakkında bir bilgi verilmemiştir. Hem s¼zleřme hem de talimatnamede idare, maddi ve manevi k¼rını ön planda tutacak şekilde davranmıştır. Telefon numarası, tarife ve her t¼rl¼ içerik değişimi hakkına sahip olan idare, abonelerin herhangi bir kuralı ihlalinde yaptırım hakkına sahipti. Bununla birlikte aboneler herhangi bir řik¼yette, telefon ya da yazılı dilekçe ile genel m¼d¼rl¼ęe başvuruda bulunma hakkına sahipti.

Telefon Rehberinde Reklam ve İlanlar

Osmanlı Devleti'nde reklam ve ilancılığın k¼kenleri modernleşme s¼reciyle yakından ilgili olup bu hususa basın önc¼l¼k yapmıştır. Osmanlı coğrafyasındaki ilk reklamlar yabancıların ve gayrim¼slimlerin çıkardığı s¼reli yayınlarda ortaya çıkmıştır. Fakat T¼rke reklamcılığın tarihi 1840 yılında çıkarılan ve yarı resmi h¼viyete sahip olan Ceride-i Havadis gazetesiyle özdeşleşmiştir. İlk reklamlar daha çok yerli mallarının tanıtımı ve ticari ilanlardan oluşmaktaydı. Özel gazetelerle birlikte ve özellikle 1880'li yıllardan sonra reklam ve ilanların içeriği zenginleşmiş ve sayıları artmıştır (Yavuz 2007, 187-190). Basın-yayın faaliyetlerinin zamanla gelişmesiyle reklam ve ilanlar çeşitli yazılı kaynaklarda yer edinmiştir. Nitekim telefon rehberinin içeriğini oluşturan b¼l¼mlerden biri reklam ilanlardı. Kişi, kurum ve ¼r¼n reklamlarına yer verilen ilanlar ¼crete tabi olduğundan aynı zamanda idareye bir gelir sağlamaktaydı. Rehberdeki ilanlar resmi dairelerin numaralarının bittiği ve ahaliden abonelerin yer aldığı kısımlar itibarıyla başlamaktadır. "Rehberde Derc Olunacak İlanat Tarifesi" başlığıyla ilan şartları ve ¼cretleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır. İlanların bir kısmı sadece abonelere aitken bir kısmı da hem abone hem de umuma ayrılmıştı. İlan ¼cretleri, ilanın g¼r¼n¼rl¼ę¼nde belirleyici olan harflerin b¼y¼kl¼ę¼ne g¼re değişmekteydi. İdare tarafından belirlenen ilan ¼cretleri aşağıdaki gibiydi:

İlan Türü	Süre	Ücret/Lira
Büyük Harflerle Alelade Yayın	Yıllık	1
Küçük Harflerle Yayınlanan Ekler	Yıllık	1
Büyük Harflerle Yayınlanan Ekler	Yıllık	2

Tablo 1: Telefon Rehberi İlan Tarifesi

Büyük harflerle yapılan ilanlarda yazı karakteri küçük harflerin iki misli büyüklüğünde belirlenmişti. Abonelerin isimlerinin bulunduğu sayfanın üzerine aynı abonenin isim ve telefon numarası ile diğer ilgili bilgilerin göze çarpacak bir tarzda küçük harflerle basımı için iki santimetrelilik bir bölüm ayrılmıştı. Rehber hem Osmanlı Türkçesi hem de Fransızca basıldığından bir dilde yıllık ilan ücreti bir lirayken iki dilde yıllık ücret iki liraydı. Abone ve umuma mahsus ilanlar ise tam, yarım ve çeyrek sayfalık hacimler şeklinde belirlenmişti. Bir sayfalık ilanın tek dildeki yıllık ücreti üç, iki dilli ücreti ise beş liraydı. Bu ücret yarım sayfa için sırasıyla 2-3 ve çeyrek sayfa içinse 1.25-2 lira şeklindeydi (Telefon Rehberi 1916-1917, 11-12). Dolayısıyla rehberde her bütçeye hitap edebilecek şekilde tarifeler belirlenmiştir.

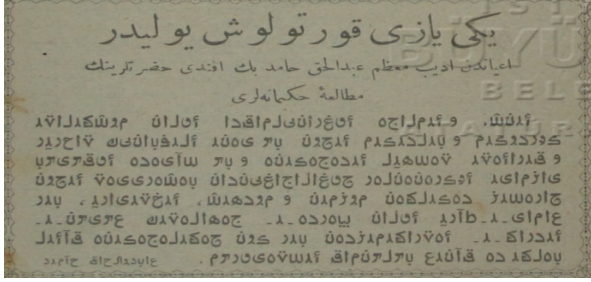
Görsel 3: "Diş Levazım-ı Sıhhiye Deposu"

Görsel 4: "Güzellik Salonu"

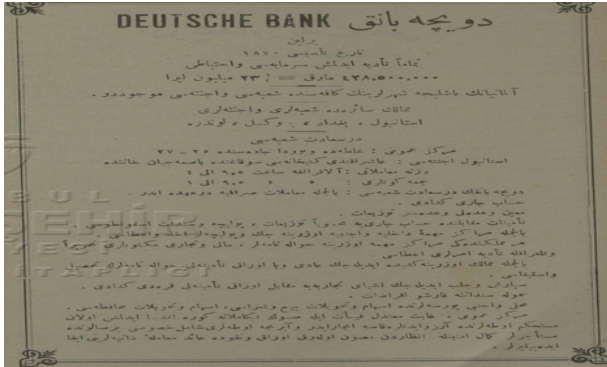
Örneğin Görsel 3 ve Görsel 4'teki reklamlar yarım sayfa türündendir. Görsel 3'te diş malzeme deposu reklamı verilmiştir. Reklamın içeriği diş fırçası, diş tozu gibi ağız bakım malzemeleri ile diş hekimliği malzemelerinden oluşmaktadır. Reklamda bu malzemelerin İngiltere'den ithal edildiği vurgulanmıştır (Telefon Rehberi 1916-1917, 100). Görsel 3'teki reklam ise kadınlara mahsus güzellik salonuna aittir (1916-1917, 156). Beyoğlu'nda bulunan bu salonda her türlü leke, sivilce, kırışıklık tedavisi ile tüy alma, saç boyama, yıkama ve bakım gibi hizmetlerin sunulduğu duyurulmuştur. Rehberde yer alan ilanların çeşitliliği göze çarpmaktadır. Örneğin, Görsel 5'teki gibi Edib-i Azam Abdülhak Hamid adına "Yeni Yazı Kurtuluş Yoludur"

başlığıyla bir ilan verilmiştir. Bu ilanda yeni bir alfabe gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Abdülhak Hamid'in önerdiği alfabe Arap harflerinin hiçbir şekilde birleştirilmemesi, her sese bir harfin denk gelmesi ve yeni birtakım harflerin eklenmesinden ibaretti (Telefon Rehberi 1916-1917, 39).¹¹

Görsel 5: Abdülhak Hamid'in Alfabe İlanı

Reklamların içerisinde geniş yer tutan bir konu da bankaların tanıtılmasıdır. Kozmopolit kent yapısı itibarıyla yabancıların meskeni olan İstanbul'da uluslararası banka reklamlarına geniş kitlelere hitap edecek şekilde yer verilmiştir. Bu reklamlardan biri tam sayfa olarak Görsel 4'teki Alman Deutsche Bank'ın ilanıdır (Telefon Rehberi 1916-1917, 98).

Görsel 6: "Deutsche Bank"

11 Yeni bir alfabe denemesi dahilinde verilen ilanın çevirisi şu şekildedir: "İnşa ve imlaca uğranılmakta olan müşkülâtı gördüğüm ve bildiğim için bu yeni Elifbanın tahrir ve kıraatı teshil edeceğine ve bu sayede okuyup yazmayı öğrenenler çoğalacağından beşeriyet için çaresiz değilken müzmin ve müthiş, ihtiyari bir ama-yı tari olan perde-i cehaletin uyun-ı idrak-ı itrakımızdan bir gün çekileceğine kail belki de kani bulunmak istiyorum." Şair-i azam ya da dahi-i azam unvanlarıyla da bilinen Abdülhak Hamid (Tarhan), Tanzimat sonrası edebiyat modernleşmesinin simgesel isimlerindendir. Edebiyatta sürekli bir yenilik amacı güden şair, tiyatrodan da yeni ifade şekilleri geliştirmeye çalışmıştır. Şair için bkz. Enginün 1988, 207-210.

Banka ilanında bankanın kuruluş tarihi, Berlin'deki adres ve sermaye bilgileri verilmiştir. İstanbul'daki şubesi ise Galata'daki Voyvoda Caddesi'ndeydi. Genel bilgilerin yanı sıra bankadan yararlanma yolları ve yatırım koşullarına yer verilmiştir. Bu türden ilanların örnekleri arttırılmaya müsaittir. Deutsche Bank reklamında görüldüğü üzere bazı ilanların başlıkları hem Latin hem de Arap harfleriyle yazılmıştır. Yine Schapirograph marka mürekkep reklamında da markanın orijinal reklamından Latin harfli alıntı paylaşılmıştır (Telefon Rehberi 1916-1917, 200).

Bazı reklamlarda akılda kalıcı kısa ve etkili notlara yer verilmiştir. Örneğin, askeri malzeme ilanında fiyat bilgisi verildikten sonra "mallar metin, fiyatlar nispeten ehvendir" bilgisi kullanılmıştır (Telefon Rehberi 1916-1917, 52). Cine-Palace'ın ilanında ise "salonların en güzelinde en mükemmel kurdeleler" yazısı çerçeve içine alınmıştır (1916-1917, 110). Çerçeve içerisine alınıp dikkat çekilmek istenen bir diğer reklam Aşiyen markalı giyim mağazasına aittir. Aşiyen kelimesinin daha büyük harflerle ve iki süs yaprağı içerisinde yazıldığı ilanda "Baştan ayağa kadar gayet ucuz surette yalnız İstanbul, Beyoğlu, Galata'da kain Aşiyen mağazalarında giyinebilirsiniz" ibareleri bulunmuştur (1916-1917, 59).

Fransızca nüshada reklam sayısı Türkçe kısma göre daha az olup genellikle banka ve tüccar reklamlarına yer verilmiştir. Dolayısıyla bu reklamlar daha çok yabancılara ve "elit kesimlere" hitap edecek şekildeydi. Örneğin Weinberg'in Cine-Palace salonunun reklamı yapılmış, adres ve telefon bilgileri paylaşılmıştır (Telefon Rehberi 1916-1917, 56).

Görsel 7: Weinberg'in Cine-Palace Reklamı

Reklamların bir kısmı görseller de içermektedir. Örneğin toptan ve perakende satış mağazası olan Bekirzade Hacı Emir Hasan Ticarethanesi'nin reklamında bir adet ayakkabı ve bir semaver resmi bulunmaktadır (Telefon Rehberi 1916-1917, 84). Saat ve para kasası reklamında ise duvar saati ve iki adet para kasası resmine yer verilmiştir (1916-1917, 191).

Türkçe nüshadaki diğer reklam ve ilanlar Ahmed İhsan ve ortaklarının matbaası, Servet-i Fünûn Mecmuası, Etoal Romen markalı petrol, gaz ve yağ firması, askeri eşya mağazası, Standard Oil Company of New York, Aşiyân giyim mağazası, Eştayen giyim mağazası, Deutsche Orientbank isimli Alman bankası, Sebah ve Joailler fotoğrafçısı, Selanik Bankası, Tourliadi Nikola'nın şekerleme ve pasta fabrikası, Avrupa'da ödüller almış terzi Osman Zeki, Macid Mehmed Karakaş tuhafiyeye mağazası, K. Ma'kulyan Mahdumları'nın saat ve para kasası mağazası, yatılı ve gündüzlü Rehber-i İttihad ve Osmani Mektebi, Müze-i Askeri-i Osmani, Viyana merkezli Wiener Bankverein Bankası, Nikoli İsviçre birahane ve lokantası, Yeni Hilal toptan ve perakende ev eşyası mağazası, Kara Eftimoğlu Biraderler'in yiyecek ve gaz mağazası, Schapirograph markalı mürekkep şeklindedir. Bu reklamların bir kısmı Fransızca nüshada da yayınlanmıştır. Fransızca nüshada yer alan reklamlar Ahmed İhsan ve Şürekası, Servet-i Fünûn Dergisi, Banque De Selonique (Selanik Bankası), Cine-Palace (sinema), Deutsche Bank (banka), Deutsche Orientbank (banka), Depot Dentaire Claudius Ash. Sons & Co. Ltd. (diş levazım deposu), Etoile Roumaine (petrol, gaz, yağ firması), J. Karaefthymoglou Frères (komisyoncu), Madjid Mehmed Caracache (çorapçı), K. Makoulian Fils (saat, para kasası mağazası), Musée Militaire Ottoman (Osmanlı Askeri Müzesi), Brasserie-Restoran Nicoli (birahane ve lokanta), Aşiyân Giyim Mağazası, Salon De Beauté Pour Dames (kadın güzellik salonu), Sébah & Joaillier (fotoğrafçı), S. Stein (lüks eşya ve kuyumcu), Standard Oil Company of New York (petrol ve gaz şirketi), Tourliadis Nicolas (pastane ve şekerleme), Weier Bank-Verein (banka), Samuel Zacoum (gaz, telefon, ısıtıcı mağazası), Yeni Hilal (toptan ve perakende eşya mağazası) şeklindedir.

Türkçe reklamların büyük bir kısmı ticari malların tanıtılmasına yöneliktir. Giyim, yiyecek, içecek, ev eşyası, gaz, petrol, mürekkep, saat ve para kasası gibi malların tanıtıldığı reklam sayısı on üç adettir. Bu grubu dört adetle bankacılık sektörü takip etmektedir. Diğer reklamlardan ikisi matbaa ve dergi tanıtımı itibarıyla basın-yayın işlerine, ikisi sağlık ve kişisel bakıma, biri fotoğrafçılığa, biri sinema özelinde eğlence sektörüne, biri müzecilik

dahilinde kültürel mirasa, biri okul tanıtımı itibarıyla eğitim sektörüne ve biri de yeni yazı önerisiyle dilde sadeleşme ve millileşmeye ayrılmıştır. Fransızca reklamlarda ise bankacılık sektörü başı çekmekte ve bunu ticari mallar takip etmektedir.

Rehberin her birkaç sayfasından birinde mutlaka telefonun önemine dair ilanlara yer verilerek telefonun da reklamı yapılmıştır. Örneğin “Evinizde hasta mı var? Doktora telefon ediniz” (Telefon Rehberi 1916-1917, 100), “Yakında Büyükkada telefon merkezleriyle muhabere edebileceksiniz” (1916-1917, 136), “En iyi müşterinizin nazar-ı dikkatini celb etmek ister misiniz? Telefon rehberiyle reklam yapınız” (1916-1917, 151) ve “Telefon şirketine gönderdiğiniz mektuplara serian cevap verilmesini ister misiniz? Mektuplarınıza telefon numaranızı derc etmeyi unutmayınız” (1916-1917, 200) ya da “Vapura ne hacet? Tramvaya ne hacet? Arabaya ne hacet? Şimendifere ne hacet? Telefon isti’mal ediniz” (1916-1917, 50) gibi ibarelerle telefon kullanımı teşvik edilmeye çalışılmıştır. Fransızca nüshaya da “Telefon mesafeleri ortadan kaldırır” gibi benzer içerikli ilanlar verilmiştir (1916-1917, 56).

Telefon Kullanma Kılavuzu

Telefon rehberinin “mühim” derecesinde nitelendirilen en elzem kısmı “Telefonun Suret-i İsti’mali Hakkında Ma’lumat” başlığıyla verilen telefon kullanma kılavuzudur. İdare telefon kullanımında yaşanan problemlerden hareketle oldukça detaylı bir bilgilendirme yapmıştır. Telefonun sorunsuz bir şekilde kullanımı şirket kadar abonelerin tutumuna da bağlıydı. Bu yüzden idare her ne kadar “en iyi ve tecrübeli” memurlar bulundursa da aboneler talimatları yerine getirmediği telefon iletişiminden verim alınması mümkün değildi. Telefon iletişimine başlanmasından beri abonelerin sıklıkla yaptığı iki büyük hata bulunmaktaydı. Birincisi, aboneler muhabere esnasında ağızlarını yeterince mürseleye (*transmetteur*) yakın tutmuyorlardı. İkincisi haddinden fazla yüksek sesle konuştuklarından sağlıklı iletişim kurulamamaktaydı. Bu yüzden aboneler, muhabere esnasında en iyi konuşma tarzı ve şivesiyle sesini muhafaza etmeli ve ağızını mürseleye yakın ya da en fazla üç santimetre mesafede tutmalıydı. Bu suretle ses mürselenin arka tarafında bulunan delikli plakaya doğru sevk olunurdu. Şayet ses karşı tarafa iyi gitmezse konuşan kişinin ağızını mürseleye temas edecek derecede yaklaştırarak yavaşça ve kelimeleri heceleyerek konuşması icap ederdi. Abonelerin kesinlikle yüksek sesle konuşmamları gerekirdi. Zira sesini iyi bir şekilde duyuracak yerde aksi

netice alması mümkündür. Bu tarz yüksek sesli konuşmalar, telefon tellerinde kuvvetli bir titreşim meydana getirdiğinden karşı taraftan sesin duyulması zorlaşır (Telefon Rehberi 1916-1917, 13).

Abonelerin bu ve benzeri herhangi bir sorun yaşamaması için rehberde yirmi dört maddelik detaylı bir kullanma kılavuzu eklenmiştir. Bu kılavuzda ahizeyi kulağa götürür götürmez yapılması ve söylenmesi gerekenler, operatörün vereceği cevap, aranan numaranın telaffuz şekli, operatörün numarayı teyit ederken verilmesi gereken cevaplar, aranan numaranın meşgul olması ya da yerinde bulunmaması durumunda icap eden süreç, ahizenin yerine konma zamanı ve şekli, görüşmede zaman kaybına meydan veren “alo” kelimesinden kaçınılması gerektiği, görüşme esnasında meydana gelebilecek sorunlar ve çözüm yolları, muharebe memurlarıyla kurulacak iletişimin içeriği, rehberde bulunmayan numaralara dair işlemler, idare memurlarının yanlış tavırlarına yönelik yapılması gerekenler, itfaiye ve zabıta memurlarına bağlanma şekli, nezaret ve bunlara ait dairelerin rehberde nasıl bulunacağı, mukavelenin dikkatle okunması gerekliliği, telefonla tahsilat işlemleri, telefon numaralarının nelerden oluştuğu, zaman kaybına uğramamak için çabuk cevap verilmesi gerektiği, bağlanılmak istenen numarada yanlışlık olmaması için memurelerin teyidini özenle dinlemek ve memurelerin dikkatini çekmek için yapılması gerekenler, hizmete dair şikayetlerde uygulanacak yöntem, telefon makinesinin bozulması durumunda yapılması gerekenler gibi hususlar mevcuttur (Telefon Rehberi 1916-1917, 13).¹² Buradaki hususlar ABD’de telefon kullanımında önerilen türdendi. Örneğin ABD’de rehberlerde “Bir Arama Yapmak İçin” ve “Arama Geldiğinde” şeklindeki başlıklar altında kullanım kılavuzu niteliğinde bilgiler verilmiştir. Buna göre arama yapmak için telefon rehberindeki numaranın dikkate alınması, yavaş ve dikkatlice konuşulması, dudakların ahizeye yaklaşık 2,5 cm mesafede tutulması, operatörden cevap gelinceye kadar beklenmesi, konuşma sırası geldiğinde abonenin isminin zikredilmesi, konuşma bittiğinde “hoşça kalın” ve “teşekkürler” gibi ifadelerle yer verilmesi, şehirler arası ve şehir dışı aramalar için operatörden “uzun mesafe” seçeneğinin istenmesi gerektiği şeklinde uyarılar yapılmıştır. Arama geldiğinde ise telefona derhal ve nazikçe cevap verilmesi, alo demeden ahizenin kaldırılarak ismin zikredilmesi, arayan kişi telefonda değilse ismi ve numarasının alınması ve bunun için kâğıt kalem bulundurulması, operatöre bağlanmak için ahizenin yukarı ve

•••

12 Kullanım kılavuzunun sadeleştirilmiş hali EK 4’te mevcuttur.

aşağıya doğru yavaşça hareket ettirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Bulletin 1927). Dolayısıyla rehberde yer verilen telefon kullanım kılavuzu aboneler için son derece faydalı bilgiler içermektedir. Kılavuzda, telefonla iletişimin sağlanma aşamalarının tümüne en ince detayına kadar yer verilmesi, telefon idaresinin yararınaydı. Ayrıca ABD merkezli telefon kullanım kurallarının da takip edildiği ve bunlardan istifade edildiği görülmektedir. Şüphesiz bunda telefon şirketinin yabancılardan devralınmasının etkisi vardı.

Telefon Rehberinde İsim Listesi Oluşturma Sistemi

Telefon rehberinde abone listeleri belli bir hiyerarşik sisteme tabi tutulmuştu. Rehberin giriş ve kullanma kılavuzu kısımlarında santrallerin numarası paylaşılmıştır. İstanbul'daki ana santraller İstanbul, Beyoğlu ve Kadıköy şeklindeydi. Abone numaralarına yer verilirken mutlaka santral isimleri yazılırdı. Bu şekilde herhangi bir karışıklığın önü alınırdı. Rehberde ilk numara saraya ve dolayısıyla padişaha aitti. Padişah'tan hemen sonra veliaht ve şehzadelerin numaraları listelenmiştir. Bunları hanedanın kadın üyeleri ve damatlar takip etmiştir. Hanedan numaralarının sıralandığı başlıkta bir de Hazine-i Hassa-i Hümayun'un numarasına yer verilmiştir. Daha sonra da "Devair-i Resmîye" başlığıyla resmi dairelerin telefon numaraları sıralanmıştır. Bu dönemde Dolmabahçe Sarayı'nın Beyoğlu santraline bağlı numarası 25 iken Yıldız Sarayı'nın numarası 250 idi. Örnek teşkil etmesi itibarıyla bazı hanedan mensuplarının numaraları aşağıdaki gibidir:

Kişi	Adres	Santral	Numara
Veliaht Sultan Vahdettin	Dolmabahçe	Beyoğlu	252
Veliaht Sultan Vahdettin	Çengelköy	Kadıköy	493+4
Hanedandan Ahmed Efendi	Kadıköy/Moda Caddesi	Kadıköy	289
Hanedandan Selim Efendi	Nişantaşı/ Teşvikiye Caddesi	Beyoğlu	745
Refia Sultan Hazretleri	Feneryolu	Kadıköy	459
Şadiye Sultan Hazretleri	Nişantaşı	Beyoğlu	1622
Damat Ahmed Zülfikar Paşa Hz.	Eski Salı Pazarı	Beyoğlu	750
Damat Celaleddin Paşa Hz.	Ortaköy	Beyoğlu	761

Tablo 2: Telefon Rehberinden Numara Örnekleri

Rehberde kişilerin numaraları kişi ismi, ünvanı ve kısa adresiyle birlikte verilmiştir. Hanedan ailesi dışındaki belli başlı devlet kurumlarının numaraları ise kurumların niteliğine göre tasnif edilmiştir. Resmi daireler, polis ve itfaiye müdürlüklerine ayrı bir başlık açılmıştır. Sadaret, Şeyhülislamlık, Meclis-i Ayan, Meclis-i Mebusan ile Dahiliye, Hariciye, Harbiye, Evkaf-ı Hümayun ve Maarif dahil tüm nezaretlerin telefon numaraları, kapsadıkları dairelere göre rehberde yer almıştır. Bunların bir kısmı aşağıdaki gibidir:

Kurum	Adres	Santral	Numara
Hazine-i Hassa-i Şahane Müdüriyet-i Umumiyesi	Dolmabahçe	Beyoğlu	483
Mızıka-i Humayun Dairesi	Gümüşsuyu Kışlası	Beyoğlu	2261
Yıldız Cami-i Şerifi	Yıldız	Beyoğlu	2044
Matbah-ı Amire Müdüriyeti	Beşiktaş	Beyoğlu	386
Makam-ı Sadaret-i Uzama	Bab-ı Ali	İstanbul	42
Makam-ı Meşihat-ı Ulya	Süleymaniye Caddesi	İstanbul	1031
Meclis-i Ayan	Fındıklı-Salı Pazarı	Beyoğlu	2143+4
Meclis-i Mebusan	Fındıklı-Salı Pazarı	Beyoğlu	2096+7
Bahriye Nezareti	Kasımpaşa-Haliç	Beyoğlu	2396+7+8
Ticaret ve Ziraat Nezareti	Sultan Ahmed	İstanbul	828
Ziraat Bankası ve Emanet Sandığı	Cağaloğlu	İstanbul	770+1+2
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti	Meydancık	İstanbul	200
Dahiliye Nezareti	Bab-ı Ali	İstanbul	1103+4
Maliye Nezareti	Bayezid	İstanbul	600
Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye	Cağaloğlu	İstanbul	1493+4+5+6
Maarif Nezareti	Divan Yolu	İstanbul	1506
Şehremaneti (Belediye)	Çenberlitaş	İstanbul	1804+5

Tablo 3: Bazı Resmi Dairelerin Telefon Numaraları

Tablo 3'te adı geçen kurumların her birinin alt daireleri olduğundan rehberde bunların hepsine yer verilmiştir. İtfaiye ve polis merkezi gibi daireler birçok semtte bulunduğundan bunlar buldukları konuma göre sıralanmıştır. Resmi dairelerden sonra alfabetik sıraya göre kişi ve özel kurumlara ait abonelerin numaralarına yer verilmiştir. Örnek teşkil etmesi itibarıyla düzenlenen listelere aşağıdaki gibi yer verilmiştir.

Kişi/Kurum İsmi	Meşguliyeti/ Niteliği	Adres	Santral	Numara
Abraham Biraderler	Komisyoncu ve Tüccar	23 Eminbey Han	İstanbul	908
Apostolosdi	Diş Tabibi	Beyoğlu/Cadde-i Kebiri-87	Beyoğlu	1665
Apari Piyer	Kimyager	Ahır Sokağı-Taksim	Beyoğlu	786
Apikyan G.	Dava Vekili	Arslan Han-Galata	Beyoğlu	149
Afas Bey	Doktor	Divan Yolu	İstanbul	247
Ahmed İbrahim	Aile Lokantası	Nişantaşı	Beyoğlu	1658
Pera Palas	Otel	Kabristan Sokağı	Beyoğlu	1683
Çakıryan Nerses	Eczane	Yenişehir/Mangasar Caddesi-104	Beyoğlu	1085
Kâmil Bey	Karahisar Mebusu/ Hane	Aksaray/Muratpaşa Tütüncü Sokağı	İstanbul	2276
Raif Bey	Hane	Kızıltoprak	Kadıköy	250
Tercüman-ı Hakikat	Gazete	Ebussuud Caddesi	İstanbul	1975
Terakki-i Osmani Lokantası	Sahibi Şerif Bey	131 Beyoğlu Cadde-i Kebiri	Beyoğlu	1928
Türkiye Milli Bankası	Banka	Kınacıyan Han-Eski Zabıta	İstanbul	767
Tanın	Gazete	Nur-ı Osmaniye	İstanbul	547
Müslüman Tüccar Cemiyeti	-	Cibare Han- Kütüphane Sokağı	İstanbul	1865

Tablo 4: Bazı Özel Şahıs ve Kurumların Telefon Numaraları

Tablo 4'ten anlaşılacağı üzere telefon rehberinde ahalinin birçok ihtiyacını karşılayacak özel müesseseler ve kişilere ait numaralar mevcuttu. Rehberin son sayfalarında ise aboneliği feshedilen resmi daire ve kişilerin bilgilerine yer verilmiştir. Örneğin Kadıköy santraline bağlı Harbiye Nezareti'ne tabi Ermeniköy Telgrafhanesi ve İstanbul santraline bağlı Ayasofya'daki Adliye Nezareti Müsteşarlığı'nın abonelikleri feshedilmiştir. Feshedilen aboneler arasında şekerleme tüccarı, kereste tüccarı, doktor, kömür komisyoncusu, dava vekili, kahvehane gibi işletme ve meslek grupları yer almıştır (Telefon Rehberi 1916-1917, 231-233). Rehberin giriş kısmında abonelere yapılan uyarılardan birini oluşturan "numara değişikliğine" rehberin son kısmında

ayrıca bir başlık açılmıştır. “Hata ve Savab Cetveli” başlığı altında ise on iki adet abone numarasının çeşitli bilgileri düzeltilmiştir. Örneğin, Menbaü’l-İrfan Mektebi’nin rehberin 168. sayfasındaki “Beyoğlu 1299” şeklindeki bilgisi “Beyoğlu 1799” olarak düzeltilmiştir. Yapılan düzeltmelerin bir kısmı rakam yanlışlığı iken bazıları abonelerin santral merkezlerine dairdir (Telefon Rehberi 1916-1917, 232-235).

Rehberde hem resmi daire ve kurumlar hem de özel şahıslar için her ne kadar alfabetik sıralama esas alınmışsa da bazı harflerde ara başlıklar açılmıştır. Örneğin, “H” harfinde “Hastahaneler” başlığıyla isimleri çeşitli harflerle başlayan İstanbul hastanelerinin adres ve telefon numaraları verilmiştir (Telefon Rehberi 1916-1917, 91-92). Yine “Sin” harfinde “Sefarethaneler” başlığıyla Almanya, Amerika, Avusturya-Macaristan, İsveç, İran, Romanya gibi elçiliklerin telefon numaraları verilmiştir (1916-1917, 109). “Kaf” harfinde ise “Kulüpler” başlıklı kısımda İstanbul Kulübü, İngiliz Kulübü, Rum Kulübü, Kadıköy Kulübü, Yeni Osmanlı Kulübü gibi tesislerin numaraları vardır (1916-1917, 139). “Kef” harfinde ise “Kiliseler” başlığı altında Ermeni, Alman, Bulgar gibi kiliselerin telefon numaraları bulunmaktadır (1916-1917, 144). Bazı harfler şayet resmi dairelerin ilk harfi ise ilgili daireye bakılması için ayrıca not düşülmüştür. Örneğin, “Pe” harfinde “Polis Devair-i Resmîyeye Müracaat” ya da “Te” harfinde “Ticaret ve Ziraat Nezareti Devair-i Resmîyeye Müracaat” şeklinde notlar düşülmüştür (1916-1917, 74-76).

Rehberin bir kısmında meslek gruplarına yer verilmiştir. Örneğin eczaneler, oteller, bankalar, bakkallar, birahaneler ve lokantalar, tüccar, komisyoncu, müteahhit ve acenteler, terzihaneler, hattatlar, avukatlar, doktorlar, depolar, şirketler, anonim şirketler, Osmanlı anonim şirketleri, şekerci ve pastaneler, fabrikalar, fırınlar, kolejler, kahvehaneler bu türden meslek grupları ve işletmeler arasındadır. Bunların içerisinde özellikle ticaretle uğraşan gruplar büyük yer tutmuştur (Telefon Rehberi 1916-1917, 185-218). Aslında bu meslekler dahil birçok işyerine ait numaralar genel listede mevcuttur. Fakat bazı abonelerin meslek grubu başlığı altında numaralarının yayınlanmasına onay vermesi muhtemelen halka daha hızlı ve etkili ulaşma istekleriyle alakalıdır. Öte yandan kent kavramı konutlar, camiler, kiliseler, havralar, mescitler, sinagoglar, fabrikalar, hastaneler, okullar, hamamlar, kütüphaneler, hanlar ve daha birçok ticari, dini ve sosyal yapıların bulunduğu binalar topluluğu olarak değerlendirildiğinde (Sarioğlu 2001, 342) İstanbul kent kimliği bağlamında söz konusu mekânların görünürlüğü açısından rehberin önemi çeşitli disiplinler için artmaktadır.

Son olarak rehberde resmi ve sivil kurum ve kuruluşlar ile özel şahıslara ait iptal edilen, yeni abonelik verilen ya da aboneliği değiştirilen numaralara dair bir bölüm vardır (Telefon Rehberi 1916-1917, 218-234). Ayrıca “Hususi Rica” başlığı altında telefon numaralarının değiştirilmesine dair uyulması gereken kurallar hatırlatılmıştır. Buna göre telefon muhaberelerinde gecikmeye meydan verilmemesi için abonelerin rehberlerden feshedilen isim ve telefon numaralarını silmeleri gerekmektedir (1916-1917, 236). Rehber iki sayfalık fihrist bölümüyle bitmekte ve hemen ardından Fransızca nüshası başlamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, 1916-1917 İstanbul Telefon Rehberi incelenerek dönemin İstanbul’undaki telefon kullanımının sosyal, iktisadi ve kültürel etkileri belirlenmek istenmiştir. Rehber, sadece telefon numaralarını ve abonelerini listelemekle kalmayıp aynı zamanda dönemin toplumsal yapısını, iletişim ağlarını ve ticari ilişkilerini de gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda telefon rehberi, Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme sürecinde önemli bir araç olarak belirmiş ve bu sürecin nasıl işlediğine dair ipuçları sunmaktadır. Rehberde yer alan abonelerin büyük çoğunluğunun tüccar, meslek erbabı, zanaatkar ve çeşitli işletmelerden oluşması, telefonun öncelikle ticari faaliyetlerde bir iletişim aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu durum, İstanbul’un ekonomik merkezlerinde telefonun yaygın olarak benimsendiğini ve ticaretin modern iletişim araçlarıyla daha etkin hale getirildiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra telefon rehberi, dönemin sosyal hiyerarşisini de yansıtarak hangi grupların bu teknolojiyi benimseme konusunda daha istekli ve imkân sahibi olduğunu da açığa çıkarmaktadır. Çalışmada ayrıca, telefonun kullanımının sadece ticaretle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda sosyal ilişkilerin sürdürülmesinde de önemli bir rol oynadığı dikkat çekmektedir. Bu hususta lokanta, birahane, pastane, sinema ve fotoğrafçı gibi tesislerin reklamlarının yapılması ve bunların rehberde abone olarak yer alması örnek verilebilir. Rehberde yer alan kişisel abonelikler, İstanbul’un çeşitli semtlerinde yaşayan bireylerin bu yeni iletişim teknolojisini nasıl kullandığını ve bu kullanımın şehirdeki sosyal dokuyu nasıl etkilediğini göstermektedir. Özellikle belirli semtlerde yoğunlaşan telefon abonelikleri, şehirdeki sosyal ve ekonomik ayrışmaların da belirlenebilmesine yardımcı olmaktadır. Telefon rehberinin detaylı incelenmesi, dönemin devlet yapısının ve bürokrasinin de telefon teknolojisine nasıl entegre olduğuna dair fikir vermektedir. Kamu kurumlarının ve devlet görevlilerinin rehberde yer alması, telefonun

devlet işleyişinde önemli bir yer edindiğini ve bu teknolojinin bürokrasideki işleyişi hızlandırdığına işaret etmektedir. Dolayısıyla İstanbul Telefon Rehberi, sadece bir iletişim aracı olarak telefonun yaygınlaşmasını değil, aynı zamanda devletin modernleşme çabalarının bir parçası olarak teknolojiyi nasıl kullandığını gözler önüne sermektedir.

Rehberin içerdiği telefon kullanma kılavuzu, abonelere imzalatılan talimatname ve mukavelename gibi bölümler, telefonun bir düzenleme ve standartlaştırma aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu bölümler, abonelerin telefon kullanımını kolaylaştırmak için gerekli bilgi ve kuralları içermekte, bu sayede telefon hizmetinin daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Rehberin iki dilde, Osmanlı Türkçesi ve Fransızca olarak hazırlanması, o dönemin İstanbul’undaki çok kültürlü ve ticari yapının bir yansımasıdır. Resmî belgelerde Fransızca kullanımının yasak olmasına rağmen, İstanbul’daki ticaretin büyük ölçüde gayrimüslim tüccarlar tarafından yürütülmesi ve Fransızcanın uluslararası ticarete yaygın olarak kullanılması, bu dilin rehberde yer almasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca Fransızca telaffuza uygun Türkçe kelime ve cümlelerden oluşan bir sözlükçenin rehberde eklenmesi, abonelerin santrallerle iletişim kurarken karşılaşılabilecekleri zorlukları minimize etmeye yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu sözlükçe, telefon kullanımını yaygınlaştırmayı ve hizmetin daha erişilebilir hale getirilmesini amaçlamıştır. Rehberde yer alan reklamlar da dönemin ekonomik ve sosyal yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Eğitim, sağlık, kişisel bakım, bankacılık, ticari eşya ve mal ile hizmet sektörü gibi çeşitli alanlara yönelik reklamlar, telefon rehberinin sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir ticari platform olarak da işlev gördüğünü, dönemin İstanbul’undaki ticari ve sosyal hayatın bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, İstanbul’da telefon kullanımı, Osmanlı toplumunun modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Telefonun hem ticari faaliyetlerde hem de sosyal ilişkilerde yaygınlaşması, bu yeni teknolojinin toplumsal yapıya entegrasyonunu ve dönemin iletişim dinamiklerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda rehber, Osmanlı modernleşmesi üzerine yapılacak gelecekteki araştırmalar için önemli bir kaynak teşkil etmekte ve dönemin toplumsal yapısına dair derinlemesine bir anlayış sunmaktadır. Dolayısıyla 1916-1917 İstanbul Telefon Rehberi, İstanbul’un o dönemdeki toplumsal, ekonomik ve bürokratik yapısını anlamak için elzem araçlardan biridir. Rehberin sunduğu

veriler sadece telefon kullanımının yaygınlığını değil, aynı zamanda bu kullanımın arkasındaki toplumsal dinamikleri de ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın bulguları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde iletişim teknolojilerinin nasıl benimsendiğini ve bu teknolojilerin toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- Bingül, Şeyhmus. 2020. "Osmanlı Devleti'nde İletişim Araçlarının Kontrolü "Telefon Tevkifleri"." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 21 (1): 293-320.
- Borth, David E., t. y. "Telephone." *Encyclopedia Britannica*, Erişim Tarihi: 23 Aralık 2023. <https://www.britannica.com/technology/telephone>.
- Bureau International de L'Union Télégraphique. 1917. *Statistique générale de la téléphonie: Année 1915*. Berne: Bureau International de L'Union Télégraphique.
- Byrne, Liam. 2012. *The Telephone Directory as an Historic Document*, Compiled, edited and published as an eBook by Liam Byrne. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2023. https://www.academia.edu/3474209/The_Telephone_Directory_as_an_historic_document.
- Casson, Herbert Newton. 2023. *The History of the Telephone*. The Project Gutenberg eBook. https://www.gutenberg.org/files/819/819-h/819-h.htm#link2H_4_0002, Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2023.
- Çadırcı, Musa. 2001. "Osmanlı Dönemi Anadolu Kent Tarihi Yazımında Karşılaşılan Güçlükler." *Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I (2-4 Kasım 1998)* içinde, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1-9.
- Demir, Tanju. 2014. "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Haberleşme Kurumuna Dair Değerlendirmeler." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 1-2 (3): 1-25.
- Enginün, İnci. 1988. "Abdülhak Hamid Tarhan." *TDV İslam Ansiklopedisi* 1: 207-210. Erişim Tarihi: 6 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhak-hamid-tarhan>.
- Ersoy, Hulusi. 2017. "Osmanlı'da Telefon Hizmeti ve İmtiyaz." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi.
- Eschner, Kat. *The First Telephone Book Had Fifty Listings and No Numbers*. Erişim tarihi: 15 Nisan 2022. <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/first-telephone-book-had-fifty-listings-and-no-numbers-180962173/>.
- Goodmann, Emily. 2019. "A Tale of Two Networks: The Bell Telephone System and the Meaning of "Information," 1947-1968." *Information & Culture* 54 (3): 281-310.
- Hage, Bridget Huey-Huey, Oliver R. Grame Poelws, John W. ve Wahlqvist Mark L. 1990. "Telephone Directory Listings of Presumptive Chinese Surnames: An Appropriate Sampling Frame for a Dispersed Population with Characteristic Surnames." *Epidemiology* 1 (5): 405-408.
- Holtan, Boyd. 1986. "Please Check Your Telephone Directory." *The Mathematics Teacher* 79 (2): 104-106.

- Hounshell, David A. 1975. "Elisha Gray and the Telephone: On the Disadvantages of Being an Expert." *Technology and Culture* 16 (2): 133-161.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. 1995. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teknoloji Çağını Yakalama Gayretleri." *Çağın Yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri* içinde, editörler Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar, VII-XVI. İstanbul: IRCIA Yayınları.
- İnalcık Halil, Doğan Kuban ve Güvenç Bozkurt. 2007. "Kent, Kentli ve Tarih." *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi* içinde, editör Cafer Çiftçi, 11-45. Bursa: Gaye Kitabevi.
- Karakışla, Yavuz Selim. 2001. "Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi ve Osmanlı Kadın Telefon Memureleri-I." *Tarih ve Toplum* 36 (212): 93-101.
- Kingsbury, John E. (1915). *The Telephone and Telephone Exchanges Their Invention and Development*. Londra, New York, Bombay, Calcutta, Madras: Longmans, Green & Co.
- Kubilay, Çağla. 2017. "1923-1939 Yılları Arasında Türkiye'de Telekomünikasyon Politikaları." *Ankara Üniversitesi İlefl Dergisi* 4 (2): 37-66.
- McGee, David W. 1979. "Using the Telephone Directory as a Learning Tool." *Teaching Exceptional Children* 12 (1): 34-36.
- Official Telephone Directory. 1899. Gainesville, Florida: Southern Bell Telephone & Telegraph Company.
- Önay, Aliye. 1995. "Türkiye'de Telefon Teşkilatının Kuruluşu" *Çağın Yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri* içinde, editörler Ekmeleddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar, 121-140. İstanbul: IRCIA Yayınları.
- Özkan, Asaf. 2014. "Millî Mücadele'den Sonra ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yabancı Sermayeli Şirketlerde Türkçe Meselesi." *Bellekten* 78 (283): 1135-1156.
- Sarioğlu, Mehmet. 2001. "Kent Tarihi Çalışmaları Üzerine Bazı Düşünceler." *Kebikeç* 11: 333-344.
- Stein, Jeremy Leon. 1996. *Ideology and The Telephone: The Social Reception of a Technology*. Doktora tezi: University of London.
- Telefon Rehberi. 1332 (1916-1917). İstanbul: Dersaadet Telefon Abone Şirket-i Osmaniyesi, Beşinci Tab, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbacılık-ı Osmaniyesi.
- Üçer, Sırrı Emrah. 2021a. "İstanbul Telephone Company From Concession to Nationalization: A Study in Business History (1909-1936)." *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 20: 63-90.

Üçer, Sırrı Emrah. 2021b. "Türkiye'de Telekomünikasyon Sektöründe Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Zamanlama, Kurumsal Yapı ve Şebeke Gelişimi Açısından Bir Değerlendirme." *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (40): 70-96.

Yavuz, Şahinde. 2007. "Modernleşme Sürecinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Reklam Serüveni." *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 29: 183-196.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO)

Dosya No/Gömlek No: 4306/322941.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH)

Dosya No/Gömlek No: 233/40.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemi (DH.EUM.LVZ)

Dosya No/Gömlek No: 44/1.

Dahiliye Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ)

Dosya No/Gömlek No: 5/9.

Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS.)

Dosya No/Gömlek No: 33/22.

Sürelî Yayınlar

"Son Zaman Halife-i Müslimini." *Hilafet* 81, 15 Ş 1320/17 Kasım 1902

"Telefon İdaresi, Sene-i Devriye." *Servet-i Fünûn* 56 (1339), 15 Mart 1917: 186-188.

EKLER

EK 1: Talimatname

1. Aboneler mukavelenameyi tahkim eden bu talimatname hükümlerini dahi kendi menfaatleri için onaylamaya mecburdurlar.
2. Telefon kurulumu ancak abone tarafından imza ve idarece kabul edilmiş olan ve aslı bu rehberde bulunan mukavelename şartlarına uygun bir şekilde icra olunur. Gerekli olacak her türlü düzenlemenin geçerli olabilmesi ancak mukavelenameye yazılı bir şekilde eklenmesiyle mümkündür.
3. Aboneler tarafından idareye yapılabilecek müracaat genel müdürlük adına icra edilmelidir. Aboneler ile yapılacak yazışmalarda evrak ve mukaveleler, genel müdür tarafından imzalanır. Bundan başka idare memurlarının hiçbir derece ile belgeleri imza ve hükümlerini değiştirme yetkileri yoktur.
4. İdare abonelere ücretsiz birer telefon rehberi verecektir. Rehberle yapıştıırılacak pul parası aboneye aittir. İdare, rehber içeriğinin eksikleri hususunda kefil olamaz.
5. Her bir abone hattının bir sıra numarası olacak ve her arama bu numara ile yapılacaktır. İdare numarayı belirleme ve icabında değiştirme hakkına sahiptir.
6. Telefonun işlemlerine dair her çeşit şikâyet, abonenin bağlı olduğu merkez müfettişesi hanıma telefon ile ve bu mümkün değilse genel müdürlüğe yazılı bir şekilde bildirilmelidir. Telefon makinesinin nakli, tarifinin veya makinenin değiştirilmesi, mukavelenamenin feshi, ödemelerde farkın meydana gelmesi, isim ve adres ve meslek gibi bilgilerin düzeltilmesi hakkındaki talepler de yine genel müdürlüğe yazılı bir şekilde bildirilmelidir.
7. İdare memurlarının ne isim altında olursa olsun bahşiş alması ve idare namına para toplaması yasaktır. Tahsilat ya idare veznesinde veya vesikaya sahip tahsildar vasıtasıyla abonelerce yapılmalıdır. Genellikle vesikalar her ay yenilenmektedir.
8. İdare memurları gerektiği hallerde abonelerin ikametgâh, mağaza ve dairelerine girmek için birer hüviyet belgesine sahiptir. Bu hüviyet belgesi, her ay değişmektedir. Abonelerin icap ettikçe bu belgelerin ibrazını memurlardan talep ve o ay için geçerli olup olmadığını sorgulama

hakkı vardır. Bu husustaki talepleri karşılanmaması halinde abonelerin bu kişileri evlerine kesinlikle almamaları rica olunur. Hüviyet belgesine sahip olmayan şahıslar tarafından telefon aletine verilebilecek her türlü hasardan aboneler mesuldür.

9. Her bir aboneye telefonun kullanım kılavuzu verilmiştir. Aboneler bu kılavuzun hükümlerini yerine getirmeye mecbur oldukları gibi telefon kullanımında herhangi bir soruna meydan vermemek üzere aramalara hemen cevap vermelidir.
10. Telefon postaları hiçbir şekilde meşru olmayan maksatlar için kullanılmamalı ve tahkir edici ile edep dışı konuşmalara vasıta olmamalıdır.
11. İndirimli fiyatla abone olanlar, yalnız kendi aile üyeleri ile hizmetçilerine telefon kullanımı için müsaade edeceklerdir. Abone buna muhalif harekette bulunduğu taktirde idare alınan abone ücretinin kalanını iadeye mecbur olmaksızın mukavelenameyi feshedebilecektir.
12. Kişisel işlerini evinde yürüten abonelerden ticarethanelere uygulanan tarife gereğince ücret alınacaktır.
13. Aboneler idarenin makinelerini iyi bir şekilde muhafaza ile mükellef olup onların bozulmasına sebep olacak hallerden kaçınmalıdır.
14. İdarenin yazılı bir şekilde rıza ve onayı olmadıkça hiçbir mukavelename üçüncü bir kişiye devredilemez.
15. İdare, tarifelerde düzenleme yapma hakkına sahiptir.
16. Abone, idarenin kurduğu telefonda herhangi bir değişiklik edemeyecektir. İdare tarafından tesis edilmiş telleri abonelerin her ne suretle olursa olsun doğrudan doğruya şirketin kontrolü dışındaki diğer aletlere bağlaması kesinlikle yasaktır. Abone telefon postasının mevkiini değiştirmek istediği taktirde idareye yazılı müracaat edecek ve mukavelenamenin on dördüncü maddesi işletilecektir.
17. Çağırın ile çağrılan telefon postalarının muhabere haline konulmasıyla çağrılan numaranın cevap vermesi üzerine konuşma yapılmış sayılacaktır. Üç dakikalık konuşma müddetinden sonra idare, muhabereyi kesebilecektir. Veya takip eden her üç dakikalık müddet tam bir konuşma addedilecektir.
18. Bir abone ikametgahını ve telefon postasını orada terk ettiği halde abonenin mesuliyeti baki kalmak üzere idare telefon makinelerini geri alacaktır.

EK 2: Telefon Abonelerinin Sayısı

Saray ve Hanedan Mensupları	
Saray-ı Hümayun (Dolmabahçe ve Yıldız)	2
Veliâhd-ı Saltanat	2
Hanaden-ı Saltanat-Şehzadegan Hazeratı	19
Selatin-i Azam Hazeratı	8
Damadlar Hazeratı	14
Hazine-i Hassa-i Hümayun	10
Toplam	55
Devair-i resmiye	
Sadaret-i Ūzma	5
Makam-ı Meşihat-ı Ūlya	6
Meclis-i Ayan	5
Meclis-i Mebusan	12
Evkaf-ı Hümayun nezareti	14
Bahriye Nezareti	8
Ticaret ve Ziraat Nezareti	11
Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı	2
Posta ve Telgraf Nezareti	12
Harbiye Nezareti (Ambarlar, Fabrikalar, Fırınlr)	163
Umum Jandarma Kumandanlığı	10
Hariciye Nezareti	10
Dahiliye Nezareti	11
Sihhiye Müdüriyet-i Umumiyesi	8
Divan-ı Muhasebat	1
Şura-yı Devlet	1
Adliye Nezareti	8
Maliye Nezareti	11
Defter-i Hakani Emaneti	3
Rüsumat Emaneti	8
Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye	7
Maarif Nezareti	14

Nafia Nezareti	10
İstanbul Vilayeti (Defterdarlık, Sıhhiye/Maarif/Varidat Müd. Vs)	19
İstanbul Vilayeti Maliye Tahsil Şubesi	35
İstanbul Vilayeti (Şehremaneti)	57
Polis-İstanbul	24
Polis-Beyoğlu	16
Polis-Üsküdar	9
İtfaiye Merkezleri (İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar)	16
Telefon Genel Merkezleri Listesi	46
Toplam	562
Alfabe Sırasıyla Abonelerin İsim ve Telefon Numaralarının Toplamı	3631
İsim ve Adreslerinin Meslekler itibariyle Rehber Eklensini Kabul Eden Abonelere Mahsus Kısım¹³	
Eczaneler	16
Oteller	6
Bankalar	35
Bakallar	48
Birahane ve Lokantalar	15
Tüccar, Tüccar Vekili, Komisyoncu, Müteahhit ve Acenteler	472
Terzihaneler	14
Gayrimüslim Cemaat (Bulgar Eksarhanesi)	1
Hattat	2
Dava Vekilleri (Avukat)	94
Doktorlar	149
Depolar	3
Sinemalar	1
Şirketler	39
Anonim Şirketler	10
Osmanlı Anonim Şirketler	27
Şekerci ve Pastaneler	2

•••

13 Bu bölümde özel şahısların yanı sıra bazı hastaneler, kulüpler, kiliseler, mektepler ve cemiyetlerin abonelikleri de vardır.

Fabrikalar	29
Fırınlr	3
Kolejler	2
Kahvehaneler	4
Toplam	972
Genel Toplam	5220
EK	
Yeniden Abone Olanlar (Hanedan, Resmi Daireler ve Özel Şahıslar)	207
Feshedilen Aboneler	44
İsim ve Telefon Numaraları Değiştirilenler	46

Ek 3: Mukavele

1. Telefon aboneleri için telefon postasının kurulması, idare tarafından direk ve hatların tesisi ile lazım olan diğer telefon aletlerinin kullanımına dair malumatın ikmaline bağlıdır. Aboneler, sahibi ve kiracısı bulunduğu arazi ile emlak üzerine gerek kendine ve gerek diğer abonelere mahsus telefon hatlarına ait direk, kablo, fincan, kutu ve benzeri eşyanın tesisi için her türlü kolaylığı sağlamayı taahhüt eder. İnşaat esnasında meydana gelebilecek her türlü hasarın üzerinden geçen yirmi dört saat zarfında yazılı bir şekilde talep olunması koşuluyla idare tarafından gerekli keşfin icrasıyla zarar tazmin edilecektir. İdare, tesisat için yukarıda talep olunan malumatın tamamlanmasına mâni hususların meydana gelmesi halinde aboneye yazılı bir şekilde beyanda bulunur ve hemen aboneliği fesheder. Böyle bir hal meydana geldiğinde abone yalnız abonelik bedelini veya peşin ödenmiş fazla konuşma parasını geri alabilir.
2. Aboneler, idarenin elinde olmayan sebeplerden dolayı telefon muhaberesinde meydana gelebilecek her türlü iletişim hatası veya kesintisinin idarenin sorumluluğunda olmadığını tasdik eder. Ayrıca idare verilecek malumat üzerine en kısa sürede hasarı gidermek için harekete gececektir. Telefon rehberinin yazım ve düzenlenmesinde meydana gelebilecek her türlü hatadan idare mesuliyet kabul etmez. Buna rağmen yazılı bildirim halinde rehberin yeni baskısında ilgili düzeltmeler yapılacaktır. Muhaberenin kesintisine aboneler sebep olursa tamir masrafları abonelerden tahsil edilecektir.
3. Telefon makineleri için abonenin hesabına yalnız yangına karşı sigorta bedelinin geğirilmesi mecburiyeti vardır. Her bir telefon postası için abone yıllık on beş kuruş ödemekle mükelleftir. Ayrıca abone kendi dairesine kurulan telefon alet ve edevatına yangın hariç verilen her zarardan dolayı mesuldür.

4. Abone bir nüshası kendisine verilmiş olan beşinci telefon rehberinde münheriç idare talimatnamesi hükümlerine uygun hareket etmeye mecburdur. Bu talimatnameye aykırı hareket edilmesi halinde idare, aboneye malumat verdikten sonra hemen mukavelenameyi feshetme, iletişimi kesme ve makineyi geri alma, icap ederse abone aleyhine dava açma ve vade bitimine kadar abonelik bedelini tahsile etme hakkına sahiptir.
5. Abone idare memurlarının müracaatı halinde kendi hanesinin içine girilmesine müsaade etmek zorundadır. Şüphesizdir ki memurlar bu hakkı ancak idare işleri için lüzum gördükleri vakit kullanacaklardır. Genellikle idare müstahdem ve amelelerinin üzerinde birer vesika mevcuttur. Üstelik, abone müstahdem ve amelelerden bu vesikayı talep etme hakkına sahiptir. Bu memurların icap ettiği hususlarda ve müracaatı durumunda abone eve girilmesine müsaade etmezse idare iletişimi kesme hakkına sahiptir. Bundan dolayı dördüncü maddenin son fırcasındaki haklara dayanarak mukavelenameyi feshetme ve abonelik bedelini tahsil etme hakkına haiz olacaktır.
6. Abone, abonelik bedelini veya bu mukavelenamede yazılı olup ödemesine mecbur olduğu diğer borçlarını vermezse idare mukavelename şartlarına halel gelmeksizin ve aboneye malumat vermeksizin iletişimi kesme ve telefon makinesini geri alma hakkını muhafaza eder.
7. Abonelik tarihinin başlangıç ve bitişi ile konuşma miktar ve ücretlerine dair her detayda idarenin düzenleyeceği defter esas alınacak ve aboneler bunu tasdik edecektir.
8. Mukavelenamenin müddetti başladığı günden itibaren toplamda bir senedir. Mukavele bitmeden en az üç ay önce yazılı bir şekilde mukavele feshi için müracaat edilmezse mukavele aynı şartlar dahilinde bir seneliğine yenilenir.
9. Abone müddetti bir senedir. Bedeli peşin veyahut altışar aylık olmak üzere iki taksitte ödenebilir. Ödeme her iki durumda da telefon makinesinin kurulumundan önce yapılır. Aboneler yıllık asgari abonelik ücretini konuşma yapılmaya bile ödenmek zorundadır. Yalnız asgari miktardan fazla konuşma hizmeti satın alınıp bu miktar kullanılmazsa bunun bedeli abone hesabına alacak olarak kaydedilecektir. Bu alacak kaydı hususu mukavelenamenin devamına münhasır olup abonelik feshi halinde oradan her ne suretle olursa olsun bedel talebine abonenin hakkı olamayacaktır. Satın alınan konuşma adedinden fazla yapılan konuşmaların bedeli faturanın ibrazında tahsil edilecektir.
10. Telefonun esas ve ikincil alet ve edevatı münhasıran idarenin malı olduğundan her durumda idarenin emrine amade bulundurulacak. Dolayısıyla idare istediği zaman arzu ettiği değişiklikleri yapabilecektir. İdare bu mukavelenamenin birinci, dördüncü, beşinci, altıncı ve sekizinci maddelerine uygun bir şekilde alet ve edevatı geri almak isteyip de abone

buna muhalefet ederse herhangi bir resmi ihtar olmaksızın her geçen gün için tazminat olarak on kuruş ödemeye mecburdur.

11. Abone, idarenin resmi makbuzu mukabilinde abonelik bedelini ödemelidir. Makbuzun geçerli sayılabilmesi için genel müdürlükçe tasdik ve imzalanmış olması lazımdır. Şirket tarafından aboneye ibraz edilen faturalar tebliğ edilen tarihten itibaren bir hafta içinde İstanbul Tahtakale'deki idare merkezi gişelerine ödenmelidir.
12. Bu mukavelename ve makbuzların altındaki pul ücretini abone ödeyecektir.
13. Abone ile şirket arasında meydana gelebilecek ihtilafların tetkik mercii Eminönü Sulh Mahkemesi olduğunu aboneler şimdiden kabul eder.
14. Nakil veya diğer tadilat icrası için idare merkezi haberdar edilmelidir. Ayrıca keşif ve nakil ücretinin karşılanması mecburidir.

EK 4: Telefon Kullanma Kılavuzu

1. Ahizeyi (Récepteur) kulağınıza götürür götürmez derhal, evvela merkezin ismini daha sonra da talep olunan numarayı vermek için hazır olunur. Ağzınızı telefon mürselesinin (transmetteur) pek yakınında tutunuz ve sıradan şivenizle konuşunuz.
2. Merkezi davet için ahizeyi yerinden çıkarınız. Kulağınıza yapıştırınız. Muhabere memuresi (operatrise) işaretine "lütfen numarayı" kelimesiyle cevap verecektir.
3. Hataların önünü almak ve vaktin zayıyatına meydan vermemek için numaralar vahid-i kıyaslara (miktarlara) taksim olunmuştur. Aşağıdaki kurallara göre numaralar istenecek ve muhabere memuresi dahi bunları tekrar edecektir.

İstanbul 10	İstanbul: Bir (Sıfır)	Şeklinde Telaffuz Edilir
İstanbul 21	İstanbul: İki, Bir	
İstanbul 22	İstanbul: Çift İki	
İstanbul 100	İstanbul: Bir, Çift (İki)	
İstanbul 315	İstanbul: Üç, Bir, Beş	
İstanbul 333	İstanbul: Üç, Çift Üç	
İstanbul 335	İstanbul: Çift Üç, Beş	
İstanbul 400	İstanbul: Dört, Çift (Sıfır)	
İstanbul 1000	İstanbul: Bir (Sıfır), Çift (Sıfır)	
İstanbul 3333	İstanbul: Çift Üç, Çift Üç	
İstanbul 4001	İstanbul: Dört, Çift Sıfır, Bir	
İstanbul 4333	İstanbul: Dört, Üç, Çift Sıfır	

Bu usul dünyanın her tarafında mevcut en büyük telefon müesseseleri tarafından kabul edildiği gibi bunun faydalarının aboneleri tarafından anlaşılması için kısa bir tecrübe yeterli olacaktır. Numarayı talep ettikten sonra muhabere memuresinin öncelikle tekrar ettiğini dinleyiniz. Doğru bir şekilde tekrar ederse “evet” veya “iyi” deyiniz. Doğru bir şekilde tekrar etmezse de “hayır” deyiniz ve numarayı tekrar ediniz.

4. İstenen numaraya bağlanmak için beklenen sürede ya da muhabere memuresi size numaranın meşgul olduğunu, “cevap yok” veya hattın başka şekilde muhabereye müsait olmadığını söyleyinceye kadar ahizeyi kulağınızda tutunuz ve makine başında durunuz.
5. Konuşma bitmedikçe ahizeyi yerine koymayınız. Muhabere sırasında herhangi bir şey için makine başından bir dakika uzaklaşmanız icap ederse konuşmanın bitmesinden önce ahizeyi yerine koymamaya dikkat ediniz. Zira aksi durumda muhaberenin kesilmesine sebep olur.
6. Konuşmanız bitince ahizeyi yerine koyunuz. Zira başka türlü merkez sizi çağrıldığıңызdan haberdar edemez. Kezalik ahize yerine konulmazsa merkeze yanlış bir davet işareti vermiş olursunuz.
7. Ahizeyi yerinden almak, isminizi derhal vermek suretiyle davetlere hemen cevap veriniz. Görüşme vaktinden başka faydası olmayan (Halo) kelimesiyle başlamayınız, zaten hattın diğer ucunda bulunan muhatabınız sizi dinliyor.
8. Muhabere esnasında sorunlar ve ertelenmeler meydana geldiğinde ahizenin yerleştirildiği çengeli yukarıdan aşağıya yavaşça oynatarak muhabere memuresinin dikkatini çekebilirsiniz. Bu esnada ahizeyi kulağınıza tutacaksınız.
9. Muharebe memureleriyle konuşmaya girişmemeleri abonelerden bilhassa rica olunur. Muhabere malumatına dair bilcümle bilgiler ve şikâyet abonenin mensup olduğu merkez baş müfettişesi hanıma telefonla ihbar olunmalıdır.
10. Arzu olunan numara rehberde münferic değilse istihbarat dairesini sual edip kendisiyle muhabere etmek istediğiniz abone hakkında muhabere baş memuresi hanıma açıklama yapınız. O, size bu hususta malumat verecektir.
11. İdare müstahdeminin münasebetsiz veya kaba bir muamelesi hakkındaki şikayetlerin yazılı bir şekilde genel müdüriyete bildirilmesi rica olunur.
12. Numarayı söylemeye gerek duymadan itfaiye veya zabıta memurları çağrılabilir.
13. Bütün nezaretlerle bunlara ait daireleri “Resmi Daireler” kısmında arayınız.

14. Rehberin başına yerleştirilmiş olan abonman mukavelename metnini dikkatle okuyunuz.
15. İdare muhasebesinden hesabınız hakkında telefonla tahsilat talep ettiğinizde vakti geçmeden evvela santralin ismiyle telefon numarasını zikretmeyi unutmayınız.
16. Bir telefon numarası iki kısımdan oluşmaktadır. (1) santralin ismi (2) asıl telefon numarası. Yanlışlığa meydan vermemek için her iki kısmın birden söylenmesi lazımdır.
17. Evvela santralin ismi sonra numarayı söyleyiniz.
18. Beyhude yere taciz olunmamayı ister misiniz? Çabuk cevap veriniz.
19. Numarada yanlışlık olmamasını ister misiniz? İsteddiğiniz numarayı memurenin ne suretle tekrar ettiğine dikkat ediniz.
20. Memurenin dikkatini çekmek ister misiniz? Makinenin çengelini yavaşça kımıldatınız.
21. Hizmetten bir şikâyetiniz oldu mu? Telefonla başmüfettiş hanımı isteyiniz.
22. Mamure size "lütfen, bir dakika!" dedi mi? Hattan ayrılmayınız, birisi sizi çağırıyor demektir.
23. Makineniz bozuldu mu? Hemen komşu telefonuyla "İstanbul-1" ve "Şikâyet Dairesi"ne haber veriniz.
24. Aşağıda numaraları yazılan dairelerle yapılacak muhabereden ücret alınmadığı gibi idarenin resmi vesikasına sahip telefon memureleri abone nezdindeki makinelerle yaptığı görüşmelerde de ücret kaydedilmez.